

A PÁRTHUS

ÉS

HÚNMAGYAR SCYTHÁKRÓL

BARTAL GYÖRGY.

A szerző arczképével s rövid életrajzával

KIADJA

TOLDY FERENC.

PEST, 1860.

EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSNÁL.

276732

A. PARTHUS

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

BARTAL GYÖGY

1881

OLDY. TIRINGO

R
1871

Wand. Holn Pest 1860

Bartal György

ELŐSZÓ.

Azon tiszteletes arc, melynek hű mása e munkácskát ékesíti, melynek szemei a higgadt, mély gondolkodót tükrözik, s vonásain a jósággal párosúlt szilárdság s egy hosszú élet alkonyán nyugodtan számot vető önérzet, fájdalmas emlékezteken győzedelmeskedve, székel: azon férfié, kinek neve törvényhozásunk legdicsebb szakával elválhatatlanul össze van kapcsolva, s fejét a polgári cserkoszorú mellett az irodalmi borostyán is fedezi: *Beleházi Bartal György*.

Élte fő vonásait Pauler után adjuk.

Ápril 24-dike 1785. ada életet a férfiúnak, egy régi, már a XII. században neves ház kebelében, Füsön, alsó Csalóközben. A korán-árva gyermeket nagybátyja Kulcsár Tamás Pozsony vármegyei főszolgabíró és neje nevelték; iskolai tanulmányait Nagyszombatban és Pozsonyban végezte; 1806-ban felesküdt királyi tábla jegyzőjének; mint Ghyczy itélőmester és Ürményi János kir. táblai ülnök kiadója jelen volt az 1807 és 1808-ki országgyűléseken; 1809-ben ügyvédi oklevelet nyert, 1810-ben pedig, Pozsony vármegyében mint aljegyző és levéltárnok a megyei tiszti pályára lépven, ugyanott 1817-ben főjegyzővé neveztetett; majd 1823. a közbizodalom folytán köz felkiáltással első alispánná, 1825. pedig a megye országgyűlési első követévé választatott. E pályán történeti, politikai, jogtudományi alapos ismeretei s hazafiúi érzülete országos figyelem tárgyává tették. Ott találjuk nevét a kerületi jegyzők, a rendszeres munkálatokkal megbízott országos választmány, s a nádor kinevezéséből a magy. akademia rendszabásait szerkesztő küldöttség tagjai közt. Az országgyűlés után 1827. Mailáth György akkori kir. személynök által személynöki itélőmesterré neveztetvén

elvált azon megyétől, melyet tizenhét éven keresztül hasznosan szolgált, melyet ama nevezetes országgyűlésen oly díszesen képviselt, s hol, a nagyszombati kórház s az egyházkarcsai templom létre-jötte is az ő buzgó közremunkálatának tartják fen emlékezetét. A királyi táblai pályán szerzett neve őt csakhamar nádori ítélőmesterré, s majd 1830-nak elején udvari tanácsossá s kir. udv. cancellariai előadóvá emelte, hol kitünő publicistai készülségénél fogva különösen az országgyűlési tárgyak előadásával bízott meg. Az 1830-diki, és 1832/6-ki országgyűlések törvénykönyvei alatt, melyek a történeti alapon a kor szellemével egyezőleg oly szerencsésen folytatták a magyar alkotmányos szabadság épületét, az ő neve áll, valamint ő maga mindenkor a históriai jog s mindazon intézkedések mellett, mik a magyar nemzetiség érdekére vonatkoztak. Időközben, t. i. V. Ferdinánd király koronázásakor, aranysarkantyús vitézzé üttetett, ugyan 1830-ban a magyar akademia igazgató tagjává, 1833-ban sz. István kir. jeles rendje vitézévé, 1846-ban pedig annak kincstárnokává lett. Az 1848. évi reform következtén a m. kir. udv. cancellaria megszűnven, az újonnan alkotott m. kir. külügyministeriumhoz államtanácsossá s osztályfőnökké neveztetett, s méltóságát e kormánytest feloszlásaig viselte, 1849-ig.

Irodalmunkba a jeles státüsferfi 1847-ben lépett be, sok évi vizsgálódásai elenyészhetetlen gyümölcsével, magyar középkori állam- és jogtörténetével: (1) *Commentariorum ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae aevi medii Libri XV.* (Pozsony, 1847. 3 kötet). E tudományt Bartal teremtette meg, s bármennyi kútfőt fog még az idő napfényre hozni, jogtörténetünk alapját az ő Commentárjai fogják tenni. A státüs-jog és szerkezet, külviszonyok, egyház s egyéb rendek és osztályok, a közigazgatási intézvények, a törvényhozás, a honvédelem és pénzügy fejleményei kifejtésében, úgy a magyar politika méltánylásában, nem tudjuk a vizsgálat terjedelmét és sokoldalúságát, s a státüs-bölcsnek mély ítéletét csodáljuk-e inkább, vagy a római érzületet, s lángolása dacára igazságos hazafiságot tiszteljük-e, melyek őt nagy íróvá teszik. Deáksága — mert ő a Magyarország középkorát nem egyedül hazájának, hanem a világnak kívánva bemutatni,

deákül írt — darabossága mellett is tanulmányozásra méltó: tömött, gazdag, hathatós. De mennyit nyerne nemzetünk, ha a nyelve miatt csak tudósok által megközelíthető munkát egy annak magas szellemétől áthatott író úgy ültetné át a magyar irodalomba, hogy a kifejezés erejét s a mondatszerkezet veresettségét hiven, de szépen is, visszaadja *).

1852, 58—60-ban több magyar dolgozata következett, mindannyi részletesb kivitelei, vagy védelmei, a Commentárok némely fontos tételeinek :

(2) „*Észrevételei Szalay László Magyarországi Történetére*“ (Új M. Muz. 1852. 403—430. ll.), melyekben némely hún és magyar intézvények feltűnő rokonságát mutatja ki bővebben, úgy némely régikori bírói főhivatalok eredetét és körét, a címben megnevezett történetíró ellenében.

(3) „*Nyílt levél Pauler Tivadarhoz.*“ (Új M. Muzeum 1858. 117—130. ll.), pótlékok a Commentárok némely fontos pontjaihoz, különös tekintettel Thierry és Ipolyi némely állításaikra.

(4) „*Második nyílt levél Pauler Tivadarhoz.*“ (Új M. Muz. 1858. 356—373. ll.) Béla király névtelen jegyzője körül. Dümmler ellenében.

(5) „*A magyar vérszerződés, és a csiki székely krónika, az Anonymusról adott cikk folytatában*“ (Új M. Muz. 1859. 413—427. ll.) ama krónika és Szabó Károly ellenében.

(6) „*Egy XVII. századbéli záloglevél, adalékul a magyar öröködségi jog történelméhez.*“ (M. Akadémiai Értesítő, 1859. I. köt. 51—63. ll. — Új M. Muz. 1859. II. köt.).

(7) Az „*Egyetemes Magyar Encyclopaediához*“ történeti és jogtörténeti cikkek : *Agilis, Alispán, Anonymus* stb.

(8) „*Csallóköz történeti vázolata*“ Pest, Heckenast, 1860. N8r. 128 l.). Adalékok inkább, s főleg szinte jogtörténelmiek, mint történeti összefüggő vázlat, de folytonos összeköttetésben az országos jogtörténelemmel, s a Commentárok számos tételeinek új, okleveles, bizonyítmányai; gyakor ki-

*) Az 1848-ki mozgalmak előestvéjén jelenvén meg, igen későn, csak 1858-ban lelte első s egyetlen, lelkes, ismertetőjét Pauler Tivadar úrban, Az Új M. Muzeum lapjain (65—91. és 264—294. ll.).

térésekkel, de melyek mindig tanulságosak, s mint jelentékeny férfiaknál, mindig érdekesek is; átszőve itt is veresfonalként a hún-avar-magyar institúciók analogiája és sz. István király szervező bölcsesége méltánylásával, mely nála soha nem általánosságban, hanem mindig tanulságos tényekben mutattatik fel.

„*Aborigines nostri* — így kezdé egykor a jeles férfiú Commentárjai I. könyvét — quos antiquissimi auctores graeci generico Scytharum nomine comprehendunt, *idem, qui Parthorum maiores.*“ E tételnek, mely eddig oly egyoldalúlag, s nyelvészeti játékokkal inkább, mint a lényegbe ható vizsgálat által nyújtott védvekkal vala mutogatva: tárgya az éltes, de folyton munkás, dicső férfi fáradozásainak. Adja Hygea és Apolló, hogy e mű ne végsője legyen, hanem elseje egy új munkasornak! —

„Engedje meg — így szóla Bartal az *akademiához* 1859. február 7-dikén, a huszadik nagy gyűlés egyhangú voksai által *a törvénytudományi osztályba tiszteleti tagúl választatván*, székfoglaló beszédében (l. fenn 7. sz. alatt) — engedje meg ezt egy igénytelen aggastyánnak, ki a tudós névnek mindennek feletti dicsőségére számot nem tartván, valamint hajdani ifjuságának, a rendes foglalatosságoktól ment órái legédesebb örömeit, úgy télen öregségének legnagyobb vigasztalását is abban találja, hogy *az oly sokak által nem ismert, többek által félre ismert őseink élőlő magyar esze s erélyének egykor oly szépen egymás mellett állott, de a szebb utáni vágy s mesterkélő kezek által felfejtegetett s kíméletlenül szétszórt gyöngyeit összeszedegeti*, amint egymáshoz illenek egybefűzi, s mint az öregek szokása, *csak e foglalatosságáról is beszél legörömes-tebb*, és sokszor hosszadalmasan.“ Igen is, mióta e férfi az országos cselekvés teréről a köz csapás által lezavartatott,

. . . szép álmaiból, s a múltak arany fonalából,
Mint hallót, szövi emlékező elméje regéit
A boldogságnak!

egy nagyapa meg nem szünő meleg beszédével, igézőleg s tanítólag egyszersmind: s adja az ég, hogy e boldogság regéit újra feltámadni lássa!

Eddig irtam e sorokat június végén.

Azóta a vég sorokban kifejezett óhajtás, hála a Magyarok Istenének! teljesült.

De teljesült azon óhajtásom is, hogy a *Párthusokról* mint Hún-Magyar Scythákról készülő munkát is vegyük! Íme az, az Új M. Muzeum X. XI. füzeteiből külön nyomtatva.

Sígy már csak a harmadik óhajtás teljesülése van hátra: hogy ez *egy új munkasor elseje* legyen, mikép elseje lett szabadságunk feltámadása után!

Pesten, decemberben, 1860.

TOLDY FERENC.

A PÁRTHUS

ÉS

HÚNMAGYAR SCYTHÁKRÓL.

„Parthis nondum adultis.“ A pártusok még nem serdültek fel. Tac. Hist. V. k.

„Quippe cum P. R. Etruscos, Latinos, Sabinosque miscuerit, et unum ab omnibus sanguinem ducat, corpus fecit ex membris, et ex omnibus unus est.“ Mert minekutána a római nép az etruszkok, latinok, s szabinokat összevegyítette, és mindazoknak egyesült véréből származik : test vált e tagokból, és mindannyiokból lett egygyé. Florus Rer. rom. III. k. 18. fej.

I.

Szenczy Imre praemontrei szerzetes kanonok, utóbb csornai prépost, és m. t. akadémiai tag, Orelli C. Corn. Tacitusának Évkönyveit magyarra fordította. Ennyi szavat ily fokonyként növekedő örömmel rég nem írtam le egy folytában. Midőn egyebütt nem kevesen vannak, kik a keresztyénség érdekéhez tartozandónak vitatják a régi görög és római classicus íróknak háttérbe szorítását; az alatt nálunk egy magyar áldozár magyarul szólaltatja meg *Tacitust* a leghíresb kiadás nyomán, melynek példányával őt ismét egy, a nemzetisége iránti sze-

retetéről, sz. István napján a birodalmi fővárosban tartott beszédjéért már első ifjúságában méltán elhírhedt, mostani magyar főpap ajándékozta meg. Így tisztelik őket ugyanazonygy tettel Tacitusnak Évkönyveit, és az első magyar király és apostolnak jól felfogott tanját is, ki midőn monarchiáját mind azon tudománynak, melylyel nemzetének múltja felől bírt, mind bölcsességének örök emlékéül az akkori legdicőségeseb példához, a frankok Nagy Károlya kormányrendszeréhez képest alakította, e tétével is, és a fiához szóló intése szavaival is¹⁾, eléggé kifejezte, hogy mennyei küldetésének gyakorlati összes feladatát abban látá vala, miszerint a kereszttyenség elveihez alkalmazván ősi intézvényeinket, országot hagyjon maga után, úgy szervezettet, úgy neveltet, mely erényének, tudományának, műveltségének fényére nézve a legjelesebbnél alább való fokon ne álljon; „tuum quotidie auge regnum, ut tua corona ab omnibus habeatur augusta.“

II.

A római nagy, s ha egyéni meggyőződésemet bévallanom szabad, minden korok legnagyobb, mert legigazabb, legmélyebb, legnemesb írójának, én ugyan személyemre nézve parányi, de őszinte és régi tisztelője vagyok²⁾. S már e merő

¹⁾ Ezekről lásd, ha úgy tetszik, amit *Commentariusaim* I. k. 317. lapján írtam; mihez ma csak azt teszem, hogy ezeknek, úgy mint *Endlichernél* in *Monum. Árpád.* adva vannak, teljes hitelessége ma már nem csak Hartvik rendíthetetlen tanuságán alapszik, hanem azon hazai ősrégiségünknek, melyet tudós *Érdy* a sz. István első magyar király életiratának 41. lapján méltán magasztal, mi pedig e jegyzeteinkben többször emlegetni fogunk, e szavaiból is a napfénynél világosb: „*Minemew sent eeletben eelt legyen kedeegh dychóseeges sent Istwan kiral, mynd holtyk kyyelenthety ygheeról ygheere kyve.* U. o. 47. l.

²⁾ *Boeticherrel* — a *Lexicon Taciteum* jeles szerzőjével — tartok, s vele együtt örömost kiírnám én is ide amit ő előszavában *Majer Ottó* után Tacitusról mint íróról hosszasban mond; de nekem szokásom szerint elég ezt itt is csak érintenem; mert bizonyosságának magasztos szelleme már e szavaiból is eléggé kitűnik: mentem rectam, honestam, a mollitie remotam is significare videtur, cui Tacitus non dico ob argutias, non ob ingeniosam brevitatem, sed ob iudicium rectum, rigidum, nonnunquam forsan severum, placet;“ mihez gyönyörűen

tisztelet is maga magának lett legszebb jutalma; mert életem vitorább pillanatira visszatekintvén édesb öröme nem emlékszem, mint amelyet élveztem, midőn jelesül a XVI. század országgyűlési iratait forgatván, egy-egy magyar főpapot, majd az ország színe előtt, majd a fényesb országos kiküldöttségek élén annyiban is megérteni képes lettem, mennyiben az szólásának kitünő gyöngyeit Tacitus rövid, s még is kimerítő bölcs kerekmondataiból füzte. Ezeket itt rövidség okáért elhallgathatom, de a magyar tudományosság komoly történetének azon kiváló dicsőségét nem: hogy az 1715-iki törvényeink VIII. cikke, midőn az adó szükségét elismérte, ennek okát e törvény 2-ik §-ban majdnem szóról szóra e nagy író s államférfiúnak e szavaival adta (Hist. IV. 74): „nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt“*).

III.

Mi eddig csak a germánokat szerencsételttük, hogy ős elődeiknek szokásait egy Cornelius Tacitus írta meg; noha vannak mások, kik őt munkáinak e részében nem mint történészt, hanem mint államférfiút tekintik, ki a korabeli elkorcsosodott Rómának gyávaságát egy telivér, erélyes, derék nemzet ellentétében mint eleven tükörben kívánta felmutatni. Nekünk azonban e kérdésnél tartózkodni annál kevésbbé van okunk, minél méltányosabb, hogy a magyar jogtörténetnek jelen állásán mielőbb kívánczozunk megismérkedni ugyane halhatatlan írónak reánk scytha maradékokra nézve sokkal kitünőbb s feltétlenebb érdemével, s jelesül az Évkönyveiben

illenek *Cantu Caesar*nak e szavai: „Tacite a toujours été cher à qui-conque — dans les calamités publiques, à besoin d'affermir et de fortifier sa conscience contre les terreurs ou la séduction.“ *Hist. des Italiens T. III. p. 67.*

*) Az 1715: 8. t. e. viszont így szól: „quia tamen validior et regulata militia pro omni eventu intertenenda veniret, quam sine stipendiis subsistere, haec vero sine contributione comparari non posse indubitatum esset, hinc subsidiorum et contributionum eatenus necessarium materia diaetaliter, quo aliunde spectare dignoscitur, cum statibus deliberanda esset.“

rejlő kincsekkel. Ugyan is olykép adja ő előnkbe a párthus-scytháknak egykori birodalmuk legvirágzóbb korában viselt több dolgaikat, hogy egyúttal az ezekkel viszonyban álló legérdekeseb, legjellemzőbb szokásaikat is feltünteti; feltüntet pedig azokból már maga e nagy író és nevezetes államférfiú annyit és oly horderővel bírkat, hogy már csak ezeknél fogva is a párthus és hünmagyar scythák legszorosb rokonságáról, melyről a Tudományos Akademiának egyik rendes tagja, és maradandó dísze, *Jerney*, egykor e dicső címeihez méltó szorgalommal értekezett ¹⁾, kételkedni immár nem lehet. Én pedig, ki már 13 évvel ezelőtt a hünmagyar jogtörténetről írt *Commentárim* első sorát „a Scythák és Párthusokról“ kezdettem, azt tartom, hogy következetesen teszek, ha azokkal is fejezem be egykori hivatalos életem szűk enyhóráinak, és agg öregségemnek igénytelen tanulmányozásait. Mely szerény bevallásomból, ha nem mondom is, önkényt értetődik, hogy valamint eddig, úgy jelen jegyzeteimben is, még pedig épen Tacitus, a nagy író és államférfiú tekintélyénél (IV. 33) fogva, csak a fajunk mindenkori saját jelleméből folyt, elvitázhatatlan tények merő, és ha szabad e szóval élnem, székes, nem pedig az ezektől elvált politikai eszméknek már őáltala is ingoványosnak tartott terén, de a király és haza iránti ősrégi legszentebb hűséggel járok.

IV.

Szenczynk fordításának próbakövétül Tacitus *Évkönyvei* VI. k. 42. fejezetének e szavait választám: „Sed ubi diem ex die prolatabant, multis coram et approbantibus ²⁾ Surena patrio more Tiridatem insigni regio evinxit;“ e szavakat ő

¹⁾ *Jerney János* Keleti Útazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett II. k. — Ismerem a közte és *Repicky* közt több szók származása és értelme iránt volt surlódásokat is, melyekből e jegyzetemet, leginkább *Repicky* Surena, Urustugája, Megestanest, közvetlenül érdekl, *Quintilián* e figyelmeztetése (II. 1.) értelmében: „et grammaticae, quam in latinum transferentes literaturam vocaverunt.“

²⁾ Csak röviden kívánom megjegyezni, hogy Tacitus „multis coram et approbantibus“ szavai nem „ujjongó néptömeget“ hanem: „sokaknak jelenlétét és azoknak helyeslését“ jelenti.

ekkép adja: De midőn azok napról napra kimaradtak, ujjongó néptömeg jelenlétében Tiridatest a nádor honi szokás szerint királyi díszjellel felékítette; "mi pedig mondjunk áldást Szenczynk hamvaira, kit már e kifejezéséért is örömeztőbb éljeneznénk. Teljes joggal áll önála Surena képeben a *Nádor*, valamint viszont Orellijának a török Szultánoktól kölcsönzött későbbi „Gross-vezierje“ a régi szabad párthusoknál nem áll helyén. Mert Surena ezeknél a király utáni ama legfőbb államtiszt vala, kit a húnoknál Attila idejében az „*Onogeses*“ nevezet, a várhúnoknál a „*Jogúr*“, a magyaroknál a „*Nagy úr Bíró*“ címe alatt ismerünk ¹⁾; de erről alább bővebben.

V.

Ily Surenájok, anyanyelvökön „*Grand-Juge*“ jök volt egykor a frankoknak is, és pedig épen azon jogkörrel, melyel az a párthusok és húnmagyaroknál bírt. Világszerte tudva van az is, mire fejlődött ez intézvény a frankoknál; de ki lesz az ²⁾, ki azon kétségtelen viszonynak első kezdetét, idő és térre nézve is teljesen meghatározni foghatja, mely a párthus névben egyesült húnmagyar elődünk, jelesen a közönséges szólásmód szerint Attila húnjai, és a csakhamar ezek után feltűnt hasonló hírű frankok között annyira létezett, hogy ezeknek Capitulárikban az *Árpáddal visszajött húnmagyarok hajdani saját szokásaikra nézve nem új törvényeket, hanem ősrégi szokásaiknak más, a keresztyénséghez idomított, rendszerét találták. Mily kegyelettel szól Montesquieu? milyennel Thierry Attiláról és húnjairól? A nagy nevű Guizot pedig, egyik remek munkájában ³⁾, a vonagló Róma s az azt*

¹⁾ Álljon itt előlegesen a „Bíró“ szót illetőleg, hogy *Strábo* XI-ik k. 3-ik fejt. 6-ik §-a szerint az iberi scytháknál a királyi családból az elébbi királynak legidősb rokona szokott királylyá választatni, a legifjabb pedig a törvényt szolgáltatta ki; bíró volt tehát, és az ibereknél egyszersmind hadvezér: de a hadvezérségnek a bírói hivatallal volt szoros összeköttetését a szomszéd párthusoknál jogosan kérdésbe veszi St. Croix.

²⁾ Nem új eszme ez, *Commentárim* I. k. 50. 51. 42. 201. 202. 204. 212. 259. 265. 328. 365. 366. 369. 382. §-ai bizonyítják e teljes meggyőződésemet.

³⁾ *Histoire de la Civilisation en France*. Tom. III. 21—66. p.

legyőzött népek legelevenebb rajzképét kívánván adni, *Priscus*nak Attiláról írt tudósítására nem csupán hivatkozik, hanem azt a legtanulságosabb francia fordításban közli is. A párthusokról *St. Croix*, nem tudom, ha nem egyedül barátjának, Oberlinnek, 1801-ben kiadott *Tacitusa* számára-e? egy rövidke commentárt írt, alig néhány lapra, jegyzetekkel; de amelynél e nagy tudományú férfi, a francia akademia által rég azelőtt megkoszorúzott „*Examen critique des historiens d' Alexandre*“ című remekmunkának atyja, a párthusok képének a római legnagyobb író lelke szerinti kiegészítésére kívánatosb, becsesb adalékot nem készíthetett; hadd mondjam ki egészen amit gondolok: Ő egy világszerte magasztalt literáriai kincsre, a párthusokat illetőleg, saját tanulmányozásai tárából egy másik kincset tetézett, hogy a párthus név alatt értett scythák emléke iránti kegyeletét tanusítsa. Lássuk tehát mi magyarok is — egy *Strabo*, (kít pedig *St. Croix* épen oly mély tudományosság, mint szerencsés tapintattal a párthusok történetírójának nevez), egy *Tacitus*, *Dio Cassius*, egy *St. Croix*, egy *Freinshem* s mások világítanak előnkbe — mivel tartozunk mi épen ezen irányban a párthusok emlékezetének? Hiszen a hűnnyelvi jogtörténet jelen állásáról nyilvánlag láthatáron már ma saját fegyvertelen szemünkkel is nem látnunk nem lehet, hogy az egykori párthus külön név más szinte szittyai eredetű rokon nemzetségek gyűlnévé vált, és hogy jelesül hűnnyelvi őseink nem csak egykét párthus szokást, hanem egyáltalában mindazt, mi a párthus népet kiválólag jellemzi: az imént érintett *Nagy úr Birót*, a *vérszerződést*, a *királyi fényes kíséretet*, az *országos főembereket*, a *megyének és ispánjának* eszméivel, ősi *hadtanuk*, *vallásuk* és *nyelvökkel* együtt párthus eldödeiktől öröklött nemzeti ereklje gyanánt hozták magokkal Európába. „*Longa est injuria, longae ambages*“ — mondja *Virgil*. Mi pedig, hogy ezt fajunk történetére nézve annál világosabban kimutathassuk, haladjunk lassú, de biztos lépésekkel kitűzött célunk felé.

VI.

Amit más nemzetbeli íróknál csupán a méltányosság, azt nálunk magyaroknál a tartozó hálás érzet hozza magával, hogy itt legelsőbben *Trogus Pompejus*ról emlékezzünk tiszte-

lettel; mert abban, amit a *párthus* szó tősgyökeres magyarságáról, jelesül ennek és a *számüzött* szónak legszorosb, s az *el-*, *megvált*, *elszegült*, *elpártult* szónak rokon fogalmáról nekünk magyaroknak mintegy saját ügyünkben követelőképen kivívnunk kellene, önkényt megelőzőt, midőn világosan mondja, hogy: „a párthusok tulajdon szittya nyelvökön számüzötteket jelentenek.“ A tájt, melyet még akkor foglaltak el, midőn a napkelet birodalma az assyrok-nál volt, Hyrkánia s a dáhák, úgy az áriai és margi népek közzé tévén, a foglalás szó értelmét is azzal magyarázza, hogy határaikat, melyeket magok szabtak magoknak, e szomszéd remzetségek közül egyik sem ellenezte. Ezeknek előrebojsájtása után következnek nála e döntő jeles szavak: „Administratio gentis post defectionem macedonici imperii sub regibus fuit. A macedoniai birodalom felbomlása után“ (Krisztus szül. előtt körülbelül 200 esztendővel) „e népet királyok kormányozták“ ¹⁾.

VII.

Magának az itteni királyság kezdetének pedig e regényes történetét olvassuk *Justinus*nál ²⁾: „Arsaces bizonytalan származású de híres erélyű ember egy csapat rablókkal rajta ütött a párthusok főnökén (praefectusán) Andragúzon; ezt megölte, s a párthusok birodalmát, és hozzá még Hyrkániát elfoglalta; későbben Dara városát is ő építette, szóval: nevét nagy és diadalmas tettei által a párthusokkal úgy megked-

¹⁾ *Justinus* XLI. 2.

²⁾ *Justinus* XLI. 3 fejt. de amely már magában is tele van zavarral; a XII. 4. fejezetével összevetve pedig még azon nyilvános ellenmondást is foglalja magában, hogy itt *Justinus* már macedoniai Nagy Sándor által Andragoras *perzsiai* főembert nézi a párthusok királyának, hozzá tévén „unde postea originem Parthorum reges habuere: kivel azután a párthus királyok sora kezdődik;“ — holott a főnebbi VI. §-unkban idézett helyén e királyságnak kezdetét *Trogussal* együtt csak is a macedoniai birodalom felbomlása utáni időre helyezi. E tény egymaga is eléggé bizonyítja, mennyit rontott az epitomátor *Justinus* a korabeliek által oly igen dicsért *Trogus Pompejus* munkáján, és mily igaza van tovább *St. Croix*nak abban, hogy a Nagy Sándor életéről írt görög munkáknak csak óvakodva lehet hinni.

veltette, hogy e nép az utána következett királyokat egytől egyig Arszak névvel nevezte legyen.“ Komolyabban szól e tárgyról *Dio Cassius* ¹⁾; szerinte a párthusok e nevöket és határait annakutána is megtartották, midőn napkelet uralma a perzsákra szállt; amidőn pedig macedoniai Nagy Sándor által a perzsák fönsége lerontatott, és kik Nagy Sándor után következtek, egymás között megegyezni nem tudván, magoknak erőszakkal is külön királyságokat alkottak: a párthusok is valami Arszak alatt a történelem színterére léptek, mely főnökök után a következett királyok is Arszakoknak, és Arsacidáknak“ (országosoknak) „nevezettek; ezeknek idejében tették ők magokéva Mesopotámiát.“ Értsük jól: Ázsiának az ó világ culturájával már is ismerősb részét. *Strabo* pedig mindezeknél sokkal előbb egy nálánál is sokkal régiebb hagyomány szerint azt írja ²⁾, hogy „valami szittyia Arszak a Maeotison fölül lakott daáktól megvált párnidák feje, ezekkel együtt betört a párthusok földére; azt elfoglalta“ (vagy talán csak a macedoniai Sándor által reájok tolt főnök vagy praefectustól Andraguztól vagy Phrataphernes-től ³⁾ megmenteni segítette) s részint maga, részint maradéki a párthusok nevét a rómaival vetekedő hatalom fokára emelték ⁴⁾.”

¹⁾ Hist. Rom. XL.

²⁾ XI. k. 9. fej. 2. 3. §§.

³⁾ Nem pusztá gyanú ez nálam; mert *Curtius* IX. k. 10. fejezete a legvilágosabb bizonyosságul szolgál, hogy Andragoras előtt Phrataphernes volt macedoniai Sándornak legbizodalmasabb satrapája a párthusoknál; *Diodorus Siculus* pedig historiai Bibliothekájának XVIII. könyvében azt bizonyítja, hogy Perdiccas Nagy Sándor holta után Parthiát Hyrkániával együtt Phrataphernesnek, Persist pedig Peuces-tesnek szánta.

⁴⁾ *Orelli Tacitus* XI. k. 8. fejezetére a Daharuszóra e jegyzést teszi: „quibuscum prisca intercedebat Parthorum necessitudo, propter communem, ut verosimile est, originem;“ teljesen egyetért vele; annyi bizonyos *Tacitus* II. k. 3. 1. fejezetéből, hogy az első Arszaknak (országos úrnak) századokkal későbbi, mert csak is a kereszttyén számítás 2-ik tizedében országlásra jutott, maradéka, a viszontagságairól híres III-ik Artabán is a dáha szittyáknál nevelkedett, s onnét hivatott a királyságra; valamint bizonyos *Tacitus* XI. k. 8-ik fejezetéből az is, hogy Gotarzes, királyi székéből elűzetvén, a ke-

VIII.

Ime három legrégebb, legnevezetesebb író t idéztünk ¹⁾, kik a párthus királyság kezdetéről, nevezetesen az *Arszak*, *Arsaces* szóról beszélnek, melynek regés magyarázata csak onnét ered, hogy e névben mindnyájan családnevet keresvén, annak saját párthus-szittya jelentésére nem ügyeltek. Trogus Pompejus ugyan kétszer is említi, hogy az Arszak, Arsaces nevet a királyok a néptől: azon néptől tehát, mely magát saját nyelvén pártosnak hívta, kapták légyen; azt azonban, hogy az Arszak, Arsaces — ország, országos — szó a „pártos“ szóval egy eredetű, nyilván ki nem mondja. Mondjuk ki tehát helyette mi egész vidám bátorsággal: mi, kiknek elődeik az „országos úr“ nevezetét ismerték nem csak, hanem az ázsiai népeknek Funke és több más régibb tudósok által kétségtelen tény gyanánt elfogadott azon szokásával megegyezően: hogy első főemberöket, tisztöket, urokat nem saját neve, hanem főtiszttségéről nevezni szerették — első szent királyaitak voltaképen „természetes országos uraiknak“, fő-udvarbírájokat országbírájának, és hogy az „országos tanács“ és más ilyekről ²⁾ ne szóljak, azon első pillanattól kezdve, melyben az úr imádságával megismérkedtek, ennek mennyei lakát is az ő „országának“ nevezték.

IX.

E szónak további értelmezésében én *Jerneyvel* ²⁾ annál örömeztőbb megegyezek, mert van Strábónál is egy kitünő

resztyén számítás 47-ik évében e jogát szinte a dáhák és hyrkánok segedelmével védte.

¹⁾ A későbbieknek, legalább azoknak, kik a nagy tudományú Graefe, diákosan *Graeviusnak*, Justinusánál a párthus királyok eredetéről értekeznek — dolgozataik nem annyira érdemlik figyelmünket, mint a párthus királyok mellékneveinek ugyanott az 589. lapon előforduló kiegészített lajstroma, és ez is csak annyiban, amennyiben ott több királyoknak magyarosan hangzó nevei jönnek elő.

²⁾ Az I. § unk után tett jegyzékben érintett régi magyar írónknál e szólásmódok fordulnak elő: „*egyeb kyaloknak es or zaagh byro fejedelmeknek*“, „*ez or zaagh bely neep kózót*“, „*or zagh Cronikaya*“ „*or zaagh gongyavcal*“, „*or: agbely nemes zentök*“, „*mynd or zaagh bely irakat*“, „*mostany or zaaglo es egyház byro fejedelmekkel*“ s. a. t.

³⁾ I. az idézett munkának 167. l.

hely, mely az Arszak, Arsaces szónak a párthusok által lett hasonló alkalmazásáról tesz bizonyosságot ¹⁾, úgymint ahol mondja: „hogy amely várost Nikátor Európumnak, azt a párthusok Arsaciának“ (Országosnak) „nevezték.“ E város ad „Rhagas“ nevezetű szirtek mellett feküdt, s a szerint, mint Strabo e „Rhagas“ nevet magyarázza, valószínű, miszerint ez is csak egy elferdített párthus azaz húnmagyar szó. Visszatérünk még e helyre is, és vele együtt még több párthus szókra, vagy Tacitus szavajárása szerint „*parthicum*“okra; mert valaminthogy a szóeröltetésnek s az etymológiából sodrott következtetéseknek barátjok nem vagyok, úgy viszont nem utasíthatom el tőlünk jelesül azon szókat, melyeket a régi görög, perzsa, vagy latin írók és ezeknek újabb commentátorai megfejteni nem tudnak; magok a szók pedig hangzat, tárgy és jelentőségöknél fogva önkényt kezem alá simúlnak.

X.

Ezen Arszak, Arsaces szó, és ennek is csak család-névi jelentősége azon egyedüli eltérő pont, melyben St. Croixtól különbözök; meit többnyire, s nevezetesen abban vele tartok, hogy macedoniai Nagy Sándor birodalmának széljelomlása után nem az ő tábornokainak, vagy kedvenceinek valamelyike, nem is valaki más idegen, hanem ismét szittyá vér, a parni-dáhák hőse ²⁾, főembere vagy vezére

¹⁾ XI. k. 12. f. 6. §. E szólásmódnak példája fenmaradt Homonai Drugeth Bálint Naplójának (Tudománytár, 1839. 364. l.) e szavaiban: *Bement volt Bécsországba rablani*; 365. l.: *Minthogy Bécsországot igen égeti és rabolja.*

²⁾ Lásd ezekről Strabó XI. k. 7. f. 1. §-át, és a 8. fejj. 2-ik §-át: „*plerique Scytharum, qui a Caspio mari incipiunt, Daae appellatur, Orienti viciniore, Massagetarum et Sacarum; reliquos communi nomine Scythas dicunt, quamquam singuli populi etiam sua nomina habent.*“ Épen így vagyunk mi magyarok a jász, kún, székely, palóc s többi nevezetek által mai napig is megkülönböztetett ősrégi szittyá feleink s rokoninkkal. Az 1741: 61-ik l. cikknek bizonyosságánál fogva a tót horvát, dalmát országbeliek is *magyarok*; a nagy királynak Kálmának országgyűlési végzése szerint pedig mindazok *magyarok*, kik Magyarország kebelében születnek.

jutott a párthusok élére; és hogy a rokon szittyá felek ily mód a közös párthus nevezetben öszinte egyesültek. Nem is sajnálók semmit inkább, mint az egyet, hogy, hamár *Justus Lipsius*, a *Gronóvok* és *Oberlin* nem is, de *St. Croix* legalább *Tacitus*-nak imént érdekelt „parthicum“-át, azaz: a húnmagyar nyelvet nem értette; mert akkor szinte következetesen a húnmagyar államtörténetbe is ereszkedett, és jelen jegyzetimet bizonyosan fölöslegessé tette volna. Bátran mondom ezt *St. Croix*ról, a személyesen épen nem, fennérintett commentátiójából pedig csak nem rég, mióta t. i. *Tacitust* *Oberlin* kiadásában is bírom, ismert nagy tudományférfiről, ki csaknem épen akkor, midőn én *Commentárim* első könyvének 89. lapján a 26-ik §-ra azon szokásról, mely szerint a húnmagyarok diadalmaikat használták, *Gibbon* és *Montesquieu* után jegyzeteket írogattam, a második könyv 215. lapján pedig az *Árpádok* sírjánál ezeknek, a legyőzött vagy önkényt hozzájuk szövetkezett népek iránti kegyeletéről, más szavakkal: a sz. *László* által *Horvátország*, *Kálmán*, a nagy *Kálmán* király által *Dalmátország* és több tengeri városok-, a többi *Árpádok* által pedig egyéb országok szerzésében, s az anyaországhoz szorosb vagy tágasb kötelékek által lett kapcsolásában megtartott ősrégi mérsék és bölcseségről a 12. §. szerkesztém; ő viszont a párthusokról *pragmaticus* tanulmányai bőségéhez képest épen ugyanazon értelemben írt; halljuk őt magát: „*Gentes ad Euphratem usque subactas libertate haud privarunt Parthorum Reges, qui Graecorum colonias sibi submissas suis uti legibus et institutis patiebantur: a párthus királyok az általok egész az Euphratig meghódított népeket nem foszták meg szabadságoktól, úgymint akik a hatalmok alá jutott görög telepeket saját törvényeikkel és intézményeikkel tovább is élni engedék;*“ ismét kevéssel alább: „*Parthi reliquos etiam populos per orientem sibi subiectos legibus suis moribusque uti sinebant, nec reges deturbabant solio; submisisse et in obsequio laxiori, strictiorique tenere contenti: A párthusok a nékiek alávetett egyéb napkeleti népeket is meghagyták saját törvényeik és szokásaik mellett, királyaikat nem mozdították el; az ő meghódításukkal, tágasb vagy szorosb függőséggel beelégedtek*“ ¹⁾. Amit *St.*

Croix imént idézett szavainak béfejezése és mintegy fénypontja gyanánt ezek után felemlít: „cum scythis, a quibus descenderant, ex aequo degebant: a szittyákkal, akiktől származtak, mint egyenjogúakkal éltek“²⁾ —, ez állítását ő egyenesen Pliniustól vette át, ki azt (VI. k. 19. és 29. fej.) kétszer is ismétli. Teljes döntő erőt látok az itt fenforgó kérdésre nézve Pliniusnak imént idézett tanuságában; mert hogy lehető legrövidebben kimondjam amit érzek: magát a történeti tényt az eredeti legszorosb értelemben vett párthusoknak más velök egy törzsbeli de különféle nevezetű rokon scythákkal lett későbbi elegyedését tagadni nem lehet; azon összekötést pedig, amelyben a halhatatlan Montesquieu a párthusokat és húnokat egymás irányában látja³⁾, és amelynél fogva ő a legrégebbi ékiratok világát szinte megelőzve amazokat a húnoktól származtatja, mintegy fensőbb ihlet gyanánt csak tisztelve csodálhatjuk.

XI.

A párthusok imént említett *nemes, lovagias önzetlenségének*⁴⁾ fényes példái, összevetve e magasztos erénynek ké-

1) Vesd össze ezekkel, mik az *Új M. Museum* 1858-ik évi 8-ik füzetében az osztrogótoknak Attilától volt gyakorlati függéséről a gót Jorndes szavaival vannak általam elmondva.

2) *Id Plinius* Hist. Nat. VI. k. 19. fej.: „Ultra sunt Scytharum populi. Multitudo populorum innumera, et quae cum Parthis ex aequo degat.“ Amiket Jerney, Plinius e helye, és jelesen Plinius 20-ik fejezetének magyarázatául fenidézett munkájának 179. lapján előad, csak azt bizonyítják, hogy a tizenegy párthus tartományban lakók igen is scythák, mint a húnmagyarok ősei, de nem azt, hogy ezek is legelső eredetökre nézve már is párthusok, azaz: az első elszakadt párthus nép egyenes ivadéki volnának. Így vette egykor Florus is itt a címlapon idézett szavait, s ugyan azon könyve 3. fejezetében előforduló hason értelmű állítását: „prorsus ut consanguinea civitas non periisse, sed in suum corpus rediisse videretur.“

3) *Consid. sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* ch. XIX.

4) Igazán mondja *Trogus Pompejus* Justinusnál II. k. 3. f.: „nihil victores praeter gloriam concupiscunt,“ és kevésse alább: „Scythas ab Aegypto paludes prohibuere, inde reversi Asiam perdomitam vectigalem fecere, modico tributo, magis in titulum imperii, quam in

söbben a húnmagyarok részéről feltüntetett egyenlő nagyszerű példáival, nem lehetnek legalább azon régi és újabb írók előtt érdektelenek, kik már anélkül, hogy fajunk e sajtóságos fő erényének ó és új példáira visszatekintettek volna, a húnmagyarokat közvetlen csupán *a pártos első telepedők* ivadékanak tartják; mi azonban magát e kifejezést is csak az ősrégi scytha rokonoknak a párthus névben lett egyítése alapján, és annak főnebbi magyarázásával fogadjhatjuk el; mert egyébiránt ezen egyesülésnek eredményeire, a köz államtörvényekre, s egyéb nemzeti szokásokra nézve nincs köztünk és ezen írók közt semmi különbség. Így, s csak így történhetett, hogy maga az imént említett önzetlenségi fő erény is, melynek fénykora a párthus név alatt értett szittyá elődinkre nézve a keresztyén számitáson sokkal túlvan esik, e párthusoknak a ker. számitás után a 226-ik, mások magyarázása szerint pedig a 229-ik évben lett legyőzetésével, a húnmagyarok részéről Ázsiának más tájain ugyan, de mindig azonegy vezérszékű kisúgárzása gyanánt, végre pedig és leginkább magában Európában lön újra feltüntetve. Amidőn tehát Commentárimnak fenidézett lapjain az Árpádoknak e velők született s hozott nemzeti erényéről szóltam, csak merő hasonlítás kedvéért említhettem a rómaiaknak ezzel egészen ellenkezett hajdani adóztatási szigorát; ma azonban, midőn a rómaiakkal egykor határos párthusok szokásairól írom jegyzeteimet, a legelső, mit szükségképen mondanom kell, az: hogy a már felserdült párthus és a római birodalom közt Euphrates volt a határ ¹⁾, de egyszersmind azon közös vonal is, mely a római adó alá vetett, és az *ettől menten*, ősrégi saját törvényeik szerint élt szabad nemzeteket választotta egymástól.

XII.

Így állt Euphrates egyik s másik partján a népek sorsa. Mily szigorral bánt legyen Róma a magáéival, érdemes Szen-

victoriae praemium imposito,“ a mely tehát inkább a legmérsékeltebb hódolati díj gyanánt, mintsem az adózásbeli kötelezettség kezdetéül tekintetett.

¹⁾ Tacitus II. k. 58. f. „Ab rege Artabano legati venere“ (ad Germanicum) „datumque honori Germanici, ut ripam Euphratis accederet, adferentes.“

czynk Tacitusától hallanunk (VI. k. 41. f.) „A cappadox Archelaus alatti Clyták néptörzse“ (ciliciai nép volt) „mivel a mi módunk szerint kényszerítettett bevallani a birtokot és túrni az adót — deferre census et pati tributa adigebantur — elvonúlt a Taurus hegynek bérére; míg M. Trebellius legatus négy ezer legionáriussal és válogatott segédseregbeliekkel küldetvén, a barbaroktól megszálit két dombot ostromművekkel körülfogta, s a kitörni merőket fegyverrel, a többieket szomjjal megadásra szoritotta.“ Róma a tőle függő népeknek e szolgaságára is a szabadság nevét bitrolni, s azon népeket, kik az ily szabadságtóli mentességökben helyezék jóllétök alapját, szolgáknak, barbaroknak nevezni: amazoknak a nőttön növä adóztatás elleni türelmetlenségét csupán az ezen népekkel való családi összeköttetésök színével nem annyira fedezni, mint mázozni, szerette. E szemfényvesztő hiúságtól annak legkiválóbb államférfiai sem valának teljesen mentek. Tacitus (II. k. 56. fej.) az armeniusoknak a rómaiak elleni gyűlölséges, a párthusok irányában pedig irigyes indulatjáról szólván, e nyilatkozatát (XIII. k. 34. f.) ekképen értelmezi: „hogy ök a párthusokhoz földfekvés és erkölchasonlatosságok által vegyülve, s a szabadságot nem ismérve, a szolgaságot inkább — illuc magis ad servitium inclinantes — azokkal viselni hajlandók ¹⁾).

¹⁾ Amit Tacitus előtt *Strabo*, a párthusok irányában oly méltányos Strábó (VI. k. 4. fej.) Róma nagyságáról szólván a 2-ik §-ban így mond: „Armenii porro praesentiam dumtaxat requirunt ducum romanorum ut cohibeantur“ nyilvánosságosan szinte csak a római hiúság iránti hízkeledésnek bélyegét viseli; de Strábón és Tacituson a római hiúság e nemében túltesz az egyébiránt derék Suetonius, midőn Octáviusának 21-ik fejezetét így végzi: „Parthi quoque et Armeniam vindicanti, facile cesserunt, et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerunt, reposcenti reddiderunt; denique pluribus quondam de regno concertantibus non nisi ab ipso electum comprobaverunt“; miről alább tüzetesen fogunk szólni. Ritkaságnak látszhatik tehát Vellejus Paterculusnak azon férfias egyenessége, melylyel (II. 82.) a párthusok győzedelme méltánylásául azt írja: „hanc tamen Antonius fugam suam, quia vivus exierat, victoriam vocavit: ezen futását azonban Antonius, mivel életét megmenté, győzelemnek nevezte.“

XIII.

Szomszéd népek közt nem épen ritkán léteznek ilyenmü viszonyok, de az armeniusokat a párthusokhoz emezeknek kormánybölcsesége, s a szabadság eszméjének mindkettőjöknel megegyező fogalma csatolta legszorosabban ¹⁾. S ez az, aminek hiányát a rómaiak uralma alatt egész Syria nehezeltte. De *Dio Cassius* magát ezen elég világosan indokolt neheztelést is Róma szokott stilusa szerint ama híres szavaival (XL. k.) „et populi Romanorum dominationem moleste ferentes ad Parthos, tamquam vicinos, cognatosque suos inclinabant,“ merő szomszédi és atyafiságos vonzódásbeli gyengédségnek magyarázza, még pedig Syriának legtávolabb részei és lakosaira nézve is.

XIV.

Igaza van tehát *Strábónak*, az imént említett két államférfiúnál jóval előbb élt, tapasztalása után írt nagy történésznek, midőn *Xylander* és *Sibenkees* ajakán (XI. k. 9. f. 2. §.) a párthusokról mondja: „et hodie tot terras gentesque imperio tenent, ut ob imperii magnitudinem Romanorum potentiae quodammodo sint pares; in causa est vitae ratio et mores, in quibus multum est barbaricum et scythicum, plus tamen ad imperium conducens et rem bello recte gerendam: a párthusok nagyságának oka életmódjokban és erkölceikben fekszik, melyekben, habár sok barbár és szittyia találatik is, még is több olyan létezik, mi a kormány ügyes kezelésére, és a haderőnek helyes alkalmazására szolgál.“ *Strábó* e szavaihoz ²⁾ én egy szót sem teszek, mert mindenki, ha csak a tudatlanság

¹⁾ „Il n'y a rien au monde de si contradictoire, que le plan des Romains et celui des Barbares, — dans l'un la sujection étoit extrême, dans l'autre l'indépendance“ *Montesquieu* az idézett helyen.

²⁾ *Strábó* ahol csak a párthusokról szól, pedig fenmaradt geographicumaiban is hányszor elő nem hozza őket? mindenkor kedvezőleg szól róluk; itt pedig jelesül a XI. k. 9. f. 3. §-ában említi, hogy egy másik történeti munkájában azoknak törvényei és intézményeiről még többet ír. E munkája elveszett; s elvesztével mely nemzet vallhatott nagyobb kárt nálunknál, kiket már csak geographicumjai is ily elevenen és mélyen érdekelnek?

vagy irigység lázában nem szenved, önkényt látja, hogy *szittyá fajunk józan értelmességének* magasztalásául szebbet, nagyobbat Strabónál senki nem mondhatott; úgymint aki párthus eldődinknek szomszédja, mert születésére nézve cappadóciai, és ami még több, mindazon parancsolatoknak, melyekkel Augustus császár az állandó legiókat s ezeknek tartására az *accisa* folytonos fizetését octroyirozta, nem csak egykorú tanúja, hanem a provinciák ezekből eredett nyomorának, s a nagy Gibbon által is érintett köz panasznak társa volt; annál méltányosabban dicsérte tehát a párthus kormány mértékletessége magas erényét, mennél keservesebben viselte maga a rómainak határtalan önkényét.

XV.

Az *országglás joga* a párthusoknál magához az első király nemzedékéhez (az úgy nevezett Arsacidákhoz) volt örökösen kötve, de az örökösödés sem a születés rendére, sem a nemre nem szorítkozott. A főhatalom a királyt illette, de a melyet, mint St. Croix mélyen átgondolva kifejezi magát ¹⁾, az előkelőknek tekintélye s a birodalom tiszteinek hatósága mérsékelt; úgymint akik a királynak, ha az nem az ősi törvény és szokás szerint kormányzott, ellenállhattak, s letehettek ugyan, de helyette nem választhattak mást, mint aki szinte az Arsacidák véréből volt. „Proximus“ — mondják Trogus Pompejus és Justinus XLI. k. 5. f. 2. §. — „majestati Regum populorum *Optimum* ordo est; ex hoc duces in bello, ex hoc rectores in pace habent: e népek királyainak felségéhez legközelebb áll a *jobbágy urak* ²⁾ rende; ebből kerülnek ki vezérek a hadban, ugyanebből kormányzóik a

¹⁾ Az idézett commentátióban „patet ex his summum fuisse Parthorum imperium, temperatum tamen fuit nobilium auctoritate potestateque primorum imperii praefectorum.“

²⁾ *Hartók* is sz. István élete leírásának VI-ik §-ában e szavakkal él: „Stephanus adhuc adolescens favore principum et plebis in patris solium proventus“; ugyanott: „plebs gentilis cum principibus suis“; a X-ik §-ban: „Praesulibus cum clero, Comitibus cum populo“; a XVI-ik §-ban: „principes et milites“; és végre a XIX-ben: „regnum cum primatibus et populo.“

békében.“ Tacitus pedig általjában szólván a párthusokról (XII. k. 10. f.) „nobilitati plebique: nemesség és köznépek“; Ammianus Marcellinus (XXIII k. 6. f.) „summatum et vulgi: főmberek s a nép“ szava kkal élnek.

XVI.

A párthusok *államtörvényét* látjuk itt a maga teljes alapvonalában. *Vérszerződésöket* pedig Tacitus ekképen írja le (XII. k. 47. f.): „szokás a“ — párthus — „királyoknál, ha szövetségre lépnek, jobbjait egymásba kulesolni, hüvelykeiket összekötni s a csomót erősen meghúzni; mikor a vér a végső részekbe tolúl, azt onnan gyenge metszéssel kibocsájtják, és mindketten nyelvökkel érintik; az ekképen szótt frigyet, mint kölcsönös vérrel pecsételtet, szentnek tartják ¹⁾).

XVII.

S most más e világszerte tisztelt s a párthus birodalom virágzásával egyidős nagy állam és tudományférfiak bizonyágának paizsa s aegisze alatt, a tények legvilágosabb terén úgy hiszem, egész lovagias komolysággal felhívhatom mindazokat, kik hiúságok mellett elég merészek, Béla király halhatatlan jegyzőjének, a későbbi esztergami érseknek Mátyásnak ²⁾, hitelességét ócsárolni — akár külföldiek azok,

¹⁾ Szentebbnek még mint a kézadást, mely a párthusoknál is szintűgy divatozott mint más helyütt a húnmagyarokról, nevezetesen Attiláról, mondtuk; Tacitus pedig (XI. k. 8. 9. f.) a párthusok egyik legnevezetesebb királyának Várdánnak példájában mutatja.

²⁾ Én egyébiránt folytonosan csak Béla király jegyzőjének nevezem, s ekkép fogom nevezni e dicső hazafit, míg élek; de névszerint ismervén őt, Anonymusnak anélkül, hogy személye s ehhez kötött hazafiúi tisztetem ellen ne vétsek, nem mondhatom, nem is fogom mondani soha. Itt azonban még későbbi érsekségét és keresztnévét is kitettem, nehogy akárki a „Béla király jegyzője“ szerény s e rövidsége mellett is a pusztá idézésre elégséges paraphrasisomat bármi okból arra magyarázza, mintha a Bélák iránti kérdésben magam sem volnék magammal tisztában. Igen is, tisztában vagyok ebben szintűgy, mint Buffon ama híres állításának igazságában is: „hogy a stílus maga az ember,“ azaz: kinekinek belső jelleme. A többit lásd ha tetszik a magyar Encyclopaediában az Anonymus cikk alatt.

akár honiak — vessék össze az *országglás jogáról*, a pártusok és magyaroknál egyenlőkép alkotott azon *törvényt*, mely e jogot itt is, ott is egy házhoz köti, de az örökösödést sem a születés rendjéhez, sem a nem különbségéhez nem szorítja; meg meg azt a másikat, mely az ország főembereit az ország dolgai feletti tanácsból nem csak ki nem zárja, hanem itt is, ott is a törvények érvényét az ő hozzájárulásuktól feltételezi; végtére azt, melyet a magyar vérszerződés V. pontjában a *nemzeti átokról* ¹⁾ olvasunk, a pártusoknál pedig Tacitus bizonyossága szerint talán igen is sokszor gyakorolva látunk. És ha eddig e királyi jegyzőt olyannak tekintették vagy mondták ²⁾, ki „korának nézeteit és intézményeit a múltba helytelenül visszaviszi“; ha példátlanok tartották a magyar vérszerződést: tagadják ezentúl a pártusoknak a történeten íme halhatatlan hősei által híven rajzolt államtörvényét, mely amazt nem a légalkotmányokban repdeső bölcsészeti észnek merész szárnyain, hanem annyi századokkal korábban, a gyakorlati téren megelőzte: hogy a nemzeti hagyomány, jelesül a pártus név alatt értett elődinknek ősi szabadságuk és szokásaikhoz volt jellemző szoros ragaszkodása által fentartva, egykoron vezérzsínórúl szolgáljon a magyar birodalom alapkövének letételéhez.

XVIII.

E szent, és ha Tacitusnak a pártus névben egyesült szittyia elődinkre alkalmazott egy másik hasonló felséges kifejezésével élnem szabad, az istenek oltárai előtt kötött szerződésről én több esztendővel ezelőtt Commentáiraiban, azután pedig a csíki székely krónika irányában az Új M. Múzeum lapjain terjedelmesen szólottam, s megvallom, örömmel fogtam volna e tárgynak újabbi vitás megemléstől

¹⁾. „Si eris pacificus, tum diceris rex et regis filius, atque amaberis a cunctis militibus; si iracundus, superbus, invidus, in-pacificus, super comites et principes cervicem erexeris, sine dubio fortitudo militum haebetudo erit regalium dignitatum, et alienis tradetur regnum tuum.“ Sz. Istvánnak fiához intézett szavai 4. f.

²⁾ Lásd ha tetszik Szabó Károly székfoglaló beszédének e részét a M. Akademia Értesítőjében, 1860. Phil. Tört. Oszt. I. 158. l.

tartózkodai, ha *Szabó Károly* úrnak időközben tartott akadémiai székfoglaló beszédében előforduló íme szavaiból: „Kivévén a névtelen jegyzőnek a szigorú bírálatot ki nem állható egypár adatait“ azt nem látnám világosan, hogy ő itt e nem csak nem névtelen, de nevével együtt halhatatlan királyi jegyző hitelességének újabb megtámadásában csak kiindulásának alapját változtatja, midőn Bibor Kosztára támaszkodva ellene az akadémia előtt új rovással lép fel.

XIX.

Nem csak *Dümmler* nem, de soha senki a nagyobb tekintélyű világrók közül is *Bibor Kosztát* oly mértékben, mint *Szabó Károly* úr, nem magasztalta. Szorgalmát, melylyel a legapróbb részletekig kutatja: vajjon az e vagy ama hamis vagy ferde adatát szlávoktól kaphatta-e, vagy besenyők, avvagy kozároktól? nem csak hogy elismerem, de csodálom is; egyedül arra vagyok bátor öt figyelmeztetni, hogy midőn császári írója a magyarokhoz szövetkezett kis Kóbor csapatot a magyar hét nemzetségek nyolcadikának, s kiváló derékségére nézve mindezek fölött legelsőnek, legvitézebbnek nevezi: e szavakkal egyszersmind Álmos, Eleud, Kund, Ond, Tas, Huba, Tuhutumnak összes dicső népeit nem alacsonyítja-e le a végső fokig? annyira t. i. hogy még *Cassel*, e külföldi 'ró is, Bibor Kosztának őseink iránti *megvető* hangját férfiasan megrója. Tisztelt társunk megvallja már maga is, hogy Bibor Kosztának azon tana, miszerint a Kóborok nemzetsége tette volna őseinknek legkülönb néposztályát, alaptalan“; sőt még ennél is többet mondat véle komolyabb itései szelleme — beszédének 164. 165-ik lapján —: „hogy t. i. a besenyők általi kétszeri kiveretést, valamint Árpád vezérré választásának részleteit a császár nem-magyaroktól vette; mert a magyar tudósító az etelközi vereséget lehetetlen hogy oly csaknem teljes megsemmisítés színében rajzolta volna, mint ő rajzolja; miután az valósággal nem is volt oly döntő csapás, mely a nemzet erejét megtörte volna; és Árpád választását elbeszélve a túlságos fontossággal emlegetett khazar befolyásról nem így nyilatkozott, a vérszerződésről kétségtelenül megemlékezett volna.“ Saját ily szép, ily ala-

pos szavairól feledkezett meg tehát tisztelt társunk, midőn beszéde folyamában vitatja: hogy a királyi jegyzőnek azon állítása, miszerint Álmos még az ősi honban az összes nemzet fővezére volt volna, a szigorú birálat előtt meg nem állhat“; miért? mert Bibor Koszta mást mond, s jegyzőnkön kívül a világon semmi más forrás nincs, mely Álmos fővezérségéről szólna.“ Innét származik azután a 128-ik és követő kezű lapon feltűnő ama kifakadás, hogy „költőink a királyi jegyző Álmosát a zsidók Mózséséhez hasonlítva igen szépen felhasználhatnák ugyan a költészetben, de nekünk a történet-tudományban ez eszmét minden szépsége mellett is mint nem igazat határozottan vissza kell vetnünk“ !! Fellengző szavak, a melyekre az igaz ügy nem szorúl! Mi ezek ellenébe csak Kézait állítjuk, kinek a hűnmagyar régiségekben volt különös jártassága tiszteletéül jelen jegyzeteinkben is több helyt fogunk hálás, habár csak csalóközi földi mogyoróvirág, ne-felejts és liliumokból koszorúkat fűzni. Kézai Álmosnak e régi, azaz még az ősi honban volt fővezérségéről a megegyező leghajdanibb hűn szokás nyomán is ¹⁾, épen azt mondja, mit a királyi jegyző: Árpád in fluvio Ung castra fixit, eo quod prosapia eius ista pre ceteris, úgy mond ő „scythie tribubus prerogativa insignitur dignitate, ut exercitum precedat eundo, retrogradiatur redeuntem ²⁾: Árpád az Ung folyó mellett üté fel sátrait, minthogy az ő nemzetsége a többi szittyai törzsök felett azon kiváló méltósággal bírta, hogy az előre nyomuló hadsereget megelőzze, a visszatérőt pedig fedezze.“ A magyar államnak e sarkkövét, melyről Commentáraink I. k. 143. lapján (de praecipuo Magni Principis officio) az ott idézett alkotmányos törvényeinkre támaszkodva szóltam, *Turóci* Krónikájában is (II. R. 3. f.) láthatni: azt pedig soha

¹⁾ *Procopius* VI. századbéli jeles író Byzancnak a vandalokkal volt háborújáról írt munkája 2. fejezetében ezt mondja: „Inter Masagetas“ — kikről kevéssel az előtt így szolt: „sive ut jam vocant Hunnos“ — „quidam erat parvi agminis dux, magno vir animo et robore praeditus, qui *paterno*, adeoque *avito*, *jure* privilegium hoc habebat, ut in quovis Hunnorum exercitu primus hostem aggredereetur.“

²⁾ Lásd, ha úgy tetszik, krónikáját *Enllicher Monum.* Árpád. közt a 103. l.

semmi komoly magyar történész, s mint hiszem a tisztelt szónok sem, mint itész, akár Bibor Koszta, akár holmi görög monachus és grammatikusoknak szedett vedett gyártatlan regéinek alárendelni, vagy bármely más tudósnak boncoló kése alá bocsájtani nem fogja. Bibor Kosztának ezen csalódásai között épen az a legbotrányosabb, hogy Álmosnak teljes elmellőzésével, egyenesen annak fiát választatja fővezérül, kinek, hacsak atyja nem ad, önmagának még semmi saját népe nem volt, melylyel most érintett fő kötelességet teljesíthette volna. Csak is Byzanczból jöhetne ily kalandos állameszme, melynek fonákságát be nem látni előttünk ép oly nehéz dolognak tetszik, amint részünkről lehetetlennek tartjuk azon pragmaticus történészeinktől megválni, kik híven megmaradván a bölcs Elődnek Bibor Koszta által is érintett voksa szelleménél, s az ajánlott feudális függés ellenében a nemzeti önállás szabadsága fenségéről sem felejtkezvén meg, a vérszerződés történetéről úgy szólnak, hogy a választást Álmos személyén kezdik, s ennek bármely, de nemes és őszinte nagy lelkű nyilatkozata s beleegyezése folytán Árpádon végzik.

XX.

Mi pedig e rövid kitérés után folytassuk jelen jegyzetünknek kitűzött rendes vonalát; mert hiszen csak ezekből is, miket imént érintettünk, könnyen látható, vajon a császári író bír-e azon történeti tudomány- és írói alapos hitellel, melyre támaszkodva tisztelt társunk beszédének 130. lapján mondja: hogy amit a királyi jegyző őseinknek Kióvon, Lodoméron, Halicson át mai hazánkba vett útjáról előad, azt Bibor Koszta ellenében lehetetlen történeti valóságul elfogadnunk; — és mennyire állhatnak ugyanazon beszédének 132. lapján előforduló e szavak: „hogy mindezek után az elfogulatlan vizsgáló nem találhat elegendő okot hogy e pontra nézve a csaknem egykorú Konstantín császár tudósítását a névtelen jegyzőnél fentartott *magyar hagyománynál* alaposabbnak s pontosabbnak ne ítélje.“ Nagyon csalódik, ki azt hinné, hogy az utóbbit egyedül e királyi jegyző tartotta fen; mert mellözve

az európai tekintélyü, és hitelességben Bibor Kosztát minden esetre felülhaladó orosz Nestort, Kézai is ugyanazt bizonyítja, még pedig nevezetesen Edumen derék húnjairól, kik szerinte a magyarok visszaköltözése közben — „*cum Hungari in Pannoniam sunt reversi*“ és ismét „*Hunni sive Hungari denovo ingressi in Pannoniam, transierant s. a. t.* — ezekkel útközben egyesülnek nem csak, sőt későbbben az így egyesült húnmagyar nemzetnek Abában nádorispánt, és nem sokára királyt adnak ¹⁾. Rövideden érintem ezeket, mert teljesen reménylem, hogy tisztelt társunk vélem együtt továbbá is méltányolni fogja ugyan a külföldi írókat, mennyiben azok a szigorú bírálatot kiállják, de a magyar hagyományok megítélésében magát ez itthoni írónk bizonyosságának kettős zászlójához tartandja, mely minden kül- és beföldi elleneik dacára diadalmi dicsőségének teljes fényében lobog tiszteletre méltó régiségeink ormain. Van, igenis, Biborban született Konstantinnál egy, jelesül a párthus és húnmagyar történetre, a magyaroknak ázsiai feleikkel a legkésőbbi századokig volt közlekedésökre nézve, valóságos históriai kincs gyanánt becsülendő adat az általa nem egyszer, hanem kétszer is ismételt *szabartói asphalói* nevezetben, mely iránt a Budapesti Szemle XV. füzetében egyik legjelesb, és a görögben legjártasb nyelvészünk oda nyilatkozik, miszerint némely húnok *szabeirok*, s a magyarok annakelőtte *szabartói asphalok* néven neveztettek. Mi annál nagyobb figyelemre méltó, minthogy a némelyek által nem eléggé méltányolt magyar hagyományok fényes igazolásául szolgál; melyeknek egyik fő fentartója, Kézai, krónikájának (Endlicher péld. 86. lapján) „az ő idejebeli Persiáról“ („*quae regio Persidis isto tempore appellatur*“) — mert e szó örvényébe lőnek párthus eleink legyőzetésök után sodorva — a „*Perside patriá*“ról egyenesen bizonyítja, miszerint a húnmagyaroknak egy része még az ő idejében is ott lakott.

XXI.

Attila felségének fejedelmi méltósága főképen azon környezet és kíséret fényében tükrözé magát, melyben a

¹⁾ *Endlicher Monum. Árpád. 101. 102 l.*

magyarok visszaérkezése után *Hartviknál* az első király nagy és nemes kísérete ragyog ¹⁾. Tacitus pedig a nagy állam- és tudomány-férfiú nem csak külsőkép ismerte a hajdani párthus királyoknak e népszerű kíséretét, hanem ennek belső becsét is oly mélyen felfogá, hogy e szokásnak a királyi testőrségen kívül volt még más államérdekű okát leginkább ö-tőle tanuljuk; ki (XV. k. 2. f.) előadván, mikép tette legyen Volgez, a párthusok királya, öcscsét Tiridatest a párthus birodalomhoz tartozó Arméniának ²⁾ királyává ³⁾, e szavakat teszi utána: „et promptam equitum manum, quae regem

¹⁾ Lásd, ha ú. t., Commentárim I. k. 224 l. „Magnus et nobilis apud Hartvicum d. Stephani comitatus.“ Ennél sokkal fényesebb kísérete van Xenophonnál Cyrusnak saját költségén merő médus öltözetekkel ellátott híveiben, kivált midőn népétől egészen megvált királyi magányából az isteneknek teendő áldozat végett fényes kocsián kiindulván, ezzel néhanéha ön fenségének teljes pompájában láttatta magát, csakhogy e kíséretnek magyarázatát az a körül és előtte járt 10,000 királyi bérenc perzsák serege teszi.

²⁾ A párthusok országa az anyaország; Arménia és Média későbbben szerzett országok. Volgez pedig s Pacor és Tiridat fivérek voltak, kiknek viszonyait Volgez e szavaiból látjuk: „hunc“ (Tiridatem) „ego eodem mecum patre genitum, cum mihi per aetatem summo nomine concessisset, in possessionem Armeniae deduxi, qui tertius potentiae gradus habetur; nam Medos Pacorus ante ceperat.“ A mit Orelli megfelelőkezve Tacitusnak Arméniára nézve általam épen elébb — a XII. §-ban — idézett szavairól, a párthusok és arméniosok közötti kapcsolatról Viscontival (a 145-ik lapon) csak mint lázadásos szemből eredetről mond, az ellen magát Orellit hívom bizonyságul, ki midőn (az 537-ik lapon) Tacitusnak e kifejezését „mihi summo nomine“ magyarázza önkényt azt vallja: „Regis Parthorum, a quo pendebant reges Medorum et Armeniorum.“ Megvallom egy úttal azt is, hogy az Orelli által itt dicsért Ichnographiában sem az, mit Tacitus (XII. k. 51. f.) Volgezzal, sem az, mit ugyan ő (XV. k. 14. f.) Vasaces-sel mondat, sem pedig a római tanácsnak itt (XII. k. 48. f.) érintett itélete nem jött tekintetbe, pedig ez így szól: „plures tuta disserunt omne scelus externum cum laetitia habendum: semina etiam odiorum jacienda, ut saepe principes romani eandem Armeniam specie largitionis, turbandis barbarorum animis praebuerint;“ — így állott Rómának joga Arméniára.

³⁾ Az arméniai királyságra nézve Tiridatnak legnagyobb elene Rhadamistus volt, ki Arméniából hirtelen megszökni kénytelenítettvén, mind maga, mind már is nagyon viselő s neje csak lóháton menekülheték; a nő nem bírván ily utazásnak kínjait kiállni, kérte

ex more sectatur, Monesi nobili viro credit: és az önkény-
tes lovas sereget, mely a királyt szokás szerint kíséri, Monez
nemes férfiúra bízta.“ Nem csak Orelli, hanem Tacitusnak
egyéb commentátorai is e fölötté fontos szavakon, úgymint
amelyek egy előttök egészen ismeretlen, mert minden, a pár-
thusok virágzó kora utáni ázsiai népek és fejedelmeknél általá-
ban példátlan, önkénytes, királyi, szabad, lovas kíséretéről szól-
nak, a legkisebb megjegyzés vagy magyarázás nélkül átha-
ladtak; és, ami még feltünőbb, ugyanannak e helyével leg-
szorosban egybe függő másik hasonló nyilatkozatát is (VI. k.
36. f.), ahol a nép kedve és őszinte tiszteletéből kiesett III-ik
Artabán királyról ezeket írja: „nec iam aliud Artabano reli-
quum, quam si qui externorum corpori custodes aderant,
suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus,
neque mali cura, sed mercede aluntur, his assumtis stb.:
nem is volt már Artabánnak más hátra, mint hogy azokat,
kiket teste örjeiül az idegenek közül maga mellett tartott,
sehonnaiakat, kik sem jóval sem rosszsal nem törődnek, s
csak bérben tartatnak, ezeket oldala mellé vévén stb.“ —
semmi figyelemre nem méltatják; pedig Tacitus kedves an-
tithesiseinek egyik legfenségesb példáját adja itt, midőn az
országos és önkénytes kíséretet amazzal, mely bérencekből
áll, öszvehasonlítja; mert igenis: honi, országbeli, birtokos,
a közjót felfogó, és így legjobban is tanácsló, független, nem
fogadott, nem fizetett férfiak serege volt az a „prompta equi-
tum manus,“ mely mind a párthusok, mind pedig Hartvik-
nak teljesen synonym „chorus comitum“ - a alatt ¹⁾, a hún-
magyaroknál őszinte kíséré a királyt, s nem csak külső bá-
torságára, hanem az országot vagy egyeseket illető kérdé-
sekben leghívebb, mert teljesen független, nemzeti tanácsául
is szolgált. Mi tehát annál hálásb figyelemmel tartozunk Ta-

férjét, hogy mielőtt fogságra juttatná, ölné meg őt. E történetet, an-
nak bonyodalmaít, végtére a nőnek Tiridat által lett legkegyelete-
sebb fogadását Tacitus (XII. k. 51. f.) remekül írja le; mi pedig itt
Tiridat kiváló humanitása, egyszersmind pedig a rajzoló mesterkék
méltó magasztalásául érintjük.

¹⁾ Hartvik (Érdy kiad. 19. fej.) „cum clero paternitas Episcoporum,
cum manu ministrorum principatus chorus comitum.“

citus e fényes bizonyossága irányában, minthogy ennek szinte szavaihoz kötvén magát a Nagy Kálmán királyunkkal egy korbelt *Ganfréd* annak menyekzőjéről is így ír: „et cum semper frequens et numerosa manus ex more cum Rege sit, innumerabilem turbam plus solito rumor nuptiarum conflaverat;“ ilyest mond egyebek közt még a freisingi Ottó is; s én nem tudom, ha nem épen a párthus elődinkéhez hasonló okból, azaz a IV. Béla király iránt meghült nemzeti tiszteletből következett-e nálunk is e királyi kíséretnek megszűnése, mi fölött *Roger* siralmas énekében majdnem zokogva panaszkodik.

XXII.

Tacitus a *párthusok gazdag*, és az iberek szegény *külsejű hadseregét* remek ecsettel festi le azon beszédben, melyet (VI. k. 34. f.) az egyik s másik félen álló vezénylőknek ajakára tűz. A párthus a keleti birodalomról, mely fölötti uralkodásukat saját ősi vitézségök s erényökkel szereztek; ellenben az iberusnak bérenc katonájáról, ennek hitvány voltáról szól; — a másik félen Pharasmenes előre bocsájtván, hogy az ibereknek a párthus soha nem parancsolt, a győzelem tisztességéről, a futás gyalázatáról szónokol általában, de egyszersmind feleinek borzadályos csatasorára mutat, s a mediai aranytól fénylő párthus seregekre és várható gazdag zsákmányokra. Ismét könnyen elgondolhatni, mily fényes volt a párthusoknak királyi kísérő serege is ¹⁾. Vannak kik a párthust a maga öltözetében, s lovát szokása szerint felszerelve látván a régi érmek és más emlékeken, mind e készületet a perzsáktól kölcsönzöttnek tartják; de ezeket régen megcáfolta *Strábó*, ki XI. k. 12. f. 9. §-ában határozottan állítja, hogy „minden ilyen küldisz, mely már az ő idejében perzsiainak mondatott, magokra a perzsákra is csak a médu-

¹⁾ „Auri ardentique nullus, nisi in armis, usus“ mondja *Trogus Pompejus* a párthusokról XLI. k. 2. f. *Florus* III. k. 11. f. „tum undique praefecti Regis“ — Parthorum — „ostendere signa auro sericisque vexillis vibrantia.“

sokról szállott“¹⁾. Halljuk már most, mit mond a mi annyiszor dicsért Kézaink Attiláról s húnjairól? Épen ezeket: „*Indumentorum vero modus et forma sibi et genti modum Medorum continebat: a ruházásnak szabása és alakja nála úgy mint népénél a médusok módjára volt*“²⁾. Ennyit a párthus név alatt egyesült scytha elődink öltözetéről³⁾.

XXIII.

Strábónak most idézett felette jelentékeny szavai folytában én ugyan teljesen meg vagyok győződve, hogy mindazon királyi fényes kíséret, melyről imént szóltunk, mind *azon szokás, melynél fogva*, hogy St. Croixnak (nem tudom honnan, de *classicus helyről vett*) kifejezését megtartsam, a *pár-*

¹⁾ *Strábónak*, e kiváltképen fontos és e tervemre nézve határozólag tájékozó szavai ezek: Nam qui nunc dicitur *persicus vestitus*, et sagittandi ac rei equestris summum studium, *Regumque cultus et honores quasi divini, Regibus*, ab ipsorum imperio subiectis *qui habentur, a medis sunt profecta*: mert ami most *persiai* öltözetnek, nyilazási és lovaglási legfőbb ügyességnek mondatik, mind ez, mind pedig *azon majdnem isteni tisztelet és kitüntetés, melyben a királyok alattvalóik által tartatnak*, a médusoktól eredtek. Mily érdekes reánk nézve, s mily igaz mind ez: *Xenophon* Cyrusának VII. VIII. könyveiből tanulmányozzuk. Ó mikor derül fel a magyar Kliónak az a várva várt napja, midőn hű tisztelői az e jegyzetekben annyiszor emlegetett *Xenophont* és *Strábót* is szint oly kényelmesen olvashatjuk magyarul, mint *Cornelius Nepost Czuczor* és *Toldy* koszorús fáradozásai után már is hálásan bírjuk!

²⁾ 2. fej. 6. §. *Podhradezkynál*.

³⁾ Aki az első magyar királyoknak koronáztatásával kezdődött egyházi s ugyanazoknak és az országbeli nagyoknak ősrégi ruházatjokról s általában a magyar öltözetről részletesen, de alaposan is kíván értekezni, annak mind a jámbor Tertullianussal, ki mintegy szemökre hányja párthus elődinknek, hogy még topánjaikban („*corrigia parthica*“) is drága gyöngyöket szoktak varratni, megismérkednie; mind pedig a *parthicae pelles* szavak alatt isméretes régi római phrasisnak; ennek az első római császároknál már divatba jött, a byzanciaknál pedig nem csak a lábbeliek, hanem (*Comment. I. k. 85. l.*) az öltözet egyéb részeire is terjedt fogalmáról; és a *persicae pelles* szavaknak különböző értelméről magával tisztában lenni kell; mert amazok párthus elődink által a legdrágább világos piros és lábbeliekre használt, emezek pedig olcsóbb, s leginkább aszalterítőül szolgált tarka bőroket jelentenek. l. *Ducange-Henschel Glossar. Med.*

thus királyhoz senki ajándék nélkül nem járúlhatott ¹⁾: egyenesen azokhoz a királyok iránti különös tiszteletmódokhoz tartoztak, melyeket itt Strábó majdnem istenieknek, és közvetlenül a médusoktól eredetteknek mond ²⁾. Miattam azonban az ajándék-adás e vagy ama formája s idejéről vélhet ki ki, amint tetszik; de arról, mi a dolognak lényeges részét teszi, hogy t. i. ezen ősrégi ázsiai szokás szerint valamint a párthus, úgy a magyar első királyok jövedelmeinek egyik leggazdagabb ágát az ajándékok tették, senki nem kételkedhetik, a ki III. Bélának 1184. kelt felette tanulmányos oklevelét, s amik ennek folytatában Comment. I. k. 371—386. l. l. foglaltatnak, olvasta. Ezek részszerint kész ajándékokból, ingyenszállás-adásokból, s más ilyekből állnak, melyek valaha a király iránti általános tisztelet neve alatt értve, a szokás és későbbi törvények által részszerint megszűntek, részszerint eredeti címöktől elűtetve az adó nevezete alatt maradtak fen.

XXIV.

Mi magyarok tehát saját őseink gyakorlati szokása után is ítélhetünk a *párthusoknak királyuk iránti tiszteletéről*. E tiszteletet Justinus (mert ily elfogúltságot magáról *Trogus Pompejus*ról nem csak feltenni, de gondolni is botorságnak

et inf. latinítatis és *Valesius*nak Amm. Marcellinhez adott tudományszerű jegyzeteit a 300, 301, 384. ll. *Funke*, midőn Real-Schullexikonában a *médus öltözetet* kívánja megismertetni, azt *egyenesen a magyarhoz hasonlítja*: ha mit látok, Xenophon szavai után is alaposan; mert valamint ennél a médus, úgy a magyar öltözet is a jól termett testállás kellemeit tünteti ki.

¹⁾ Az odafen érintett Commentátiójában: „Reges Parthorum nisi oblato munere salutare non licebat.“

²⁾ Épen ezt mondja a tudós *Funke* az imént idézett Real-Schullexikonában, jelesül az általa kitűnő szorgalommal szerkesztett „*Persis*“ cikk alatt, hől előszámlálván az ázsiai többi királyi jövedelmeket (regálékat) ezt teszi hozzá: „Vielleicht mehr als Alles dieses betrogen die freiwilligen Geschenke, — keiner kann im Orient vor einem Höheren, noch weniger vor dem Könige ohne diesen erscheinen.“ Funkének ezen egész cikke kül önösen azokra nézve, kik a királyi jövedelmeknek a magyar elődökben mikép volt ázsiai kezeléséről alaposb ismeretet szerezni kívánnak, felette érdekes.

tartanánk) alighogy csaknem épen a korlátlan uralkodás féktelenségeig s a rettenetességig nem viszi a párthusoknál ¹⁾. Ő sem állami alaptörvényökre, sem azon eredménydús tényre, mely a királyok tekintélyére nézve az ő felfogásától oly messze elüthött, következéseket szült, nem emlékezik. Crassusnak serege ugyanis a párthusok által teljesen tönkre tettén, s Róma fenállásának 718-ik évében M. Antonius is általok legyőzetvén, 16 esztendővel ezután IV. Phraates király mind az elfoglalt összes zászlókat visszaküldötte Augustusnak, mind pedig a párthusoknak a rómaiak iránti barátsága legbiztosabb zálogául saját királyi véréből túszoikat is küldött, mint önkényt kitetszik, de amint ezt Tacitus (II. k. 1. f.) a legnemesb őszinteséggel ki is mondja: „nem annyira tőlünk“ — rómaiaktól — „féltében, mint mivel a maga népeiben nem bízott.“ Mi ekképen kötlefélbe szerkesztve, a párthusok s rómaiak közt szokássá vált; de mint a következés csakhamar megmutatta, nem a párthus királyok tekintélyének nagyobb biztosítása, sőt inkább folytonos veszélyeztetésére, mert ezen időtől kezdődött egyszersmind azon szokás is, hogy akik otthon a királynak ellene szegültek, azon túszokból kértek más királyt; Róma sohasem tagadta meg kérésöket ²⁾; kaptak volt királyokat eleinte az Arsacidákból, (fi vagy leányágbeliekből — az a párthus alaptörvényekhez képest mindegy vala), kik ott túszo gyanánt tartattak; későbbben — mert így mennek az emberi dolgok — nem Arsacidák, sőt nem párthusokból is ³⁾; csak-

¹⁾ XLI. k. 3. f. „Principibus metu, non pudore, parent“ az 5. fejb. ben pedig: „relictis duobus filiis, Mithridate et Phraate, quorum maior Phraates more gentis haeres regni“, és még is ezután: „multis filiis relictis, quibus praeteritis potissimum Mithridati reliquit imperium“: ezeket írja Justinus, kinek arra, ha vajon egy párthus királynak ezt magától tenni hatalma volt-e? semmi gondja nem vala.

²⁾ L. a párthus követeknek a római senatusban tartott beszédjét, kik a most érintett kötés magyarázata mellett Gotarz király helyett Meherdatest kérték királyuknak. Tacit. XII. 10. Ezt Gotarz, minnekutána elfogatván eleibe vitetett, mint nem rokont, sem Arsacida ivadékat, hanem külföldit és rómaid, ugyanott lehordá, és füleit lemetszetvén életben hagyá.

³⁾ Strabón e kötésről (VI. k. 4. f. 2. §.) így nyilatkozik: „Parthi autem, tametsi et ditionem Romanis habent conterminam, et maxima

hogy kapni és el is fogadni valakit királyúl a párthusok eszméjárása szerint, mint alább látni fogjuk, magának a hatalmas Rómának irányában is két külön fogalmak voltak.

XXV.

Ilyféle esetek, mint mondók, gyakran fordulnak elő a párthusok történetében; mert amit *Ammianus Marcellinus* és *Priscus* a húnokról, és hogy másokat ne említsek ¹⁾, Kézaink a magyarokról ²⁾, és ezeknek könnyen minden látszó ok nélküli *hirtelen fellobbanásáról*, és meg önmagoknak magokkali kibéküléséről megjegyveznek: ezen jellemvonás melyet — mint másutt érintettük — Cícero a legjobb természetjelzőjének tart: úgy tetszik, sehol inkább és oly kiterjedésben, mint a párthus név alatt egyesült scytha elődeinknél nem mutatkozott ³⁾. Jól ismérte ezt az annyi viszonytagságok után sem csüggeteg, elüzött párthus király Artabán, s Tacitus (VI. k. 36. f.) szerint abban lelte balsorsa feletti vigasztalását: hogy „a párthusok is, kik a távollévőkhez méltányosak, a közellévők iránt pedig ingatagok, még talán megbánásra gerjedhetnek“; aminthogy úgy is történt ugyan azon k. 43. 44. f. szerint.

pollent potentia, tamen Romanorum, nostraeque aetatis principum majestati ita concesserunt, ut non spolia modo, quae de Romanis aliquando retulerant, Romam miserint, sed et filios Phraates Augusto Caesari, nepotesque crediderit, amicitiamque datis obsidibus emereri officiosae voluerit; et nostra aetate saepenumero hinc Regem petunt, ac iam prope est, ut omnem potestatem Romanis subiiciant.“ Örömmel idézem *Strábónak* párthus elődeink önállása és függetlensége fenmaradásáról ily nemesen aggódó szavait; *Montesquieu* többször idézett munkájának 6. fejeletében is következetesen szólott *Strábó* akármely más népre, csak a párthus nevezetűre nem: mint alább látni fogjuk.

¹⁾ Comment. I. 87. l.

²⁾ „Post hunc (Andream I.) regnavit Benyn Béla, quo regnante Hungari fidem dereliquerunt et baptismum; anno in fide oberrantes, ut nec pagani, nec catholici viderentur; postea tamen motu proprio fidei adhaeserunt.“ *Endlicher Monum. Árpád.* 117. l.

³⁾ Ezt legrövidebb úton *Gotarznak* szakaszonkénti királysága történetéből láthatni *Tacitus* XI. k. 8. 9. 10. f.

XXVI.

De ismérte a párthusoknak a húnmagyarok több mint ezredéves történeteinek keresztül egész a mostani ivadéig fennmaradt ezen jellemét Cassius is, Syriának akkori nagy nevű kormányzója, s Róma legtanultabb, legtudományosabb fiainak egyike. Erre bízott vala Tacitus (X. k. 12. f.) szerint a párthus felekezet részéről Gotarz ellenében királyul kikért, már is említett, Meherdatesnek szokás szerint Euphratesig terjedt kísérése. Ő kiszállott Zeugmánál, s azokat, kik Meherdatest kívánák királyul, oda hívta magához. Az ahhoz szító nagyok, s az arab király Acbar el is érkeztek; Cassius pedig általadván nekik Meherdatest, ezt arra figyelmeztetvé hogy: „a barbárok szalmalángja halogatás által meghül, vagy változólag hűségötörésbe csap át; lásson tehát a vállalathoz.“ „E tanácsnak“ — így folytatja Tacitus — „Acbar hamiskodása miatt nem lett sikere, ki e tapasztalatlan, s a fő szerencsét tobzódásban helyezett fiatal embert sok napokig Edessa városában tartóztatá, s midőn Caren“ (parthicum név, a veletartó párthus felekezet fővezérének neve) „felhívá őket, s ha íziben jönének, jó eredményre kilátást nyújta“, ő inkább Acbart követte másfele, s nem is lett királya a párthus név alatt egyesült szittyia elődinknek, mert mint Tacitus ismételve magasztalt nemes egyenességgel (XII. k. 14. f.) megvallja: „a párthusok inkább szeretnek a rómaiaktól királyt kérni, mint királyt bírni.“

XXVII.

Kedves dolgot teszek, gondolom, a szerves rend szigorúbb barátinak, ha itt nyomban Tacitusnak egy másik hasonló nagylelkű bevallását is említem, t. i. azt: „hogy a rómaiak inkább szeretnek a párthusokkal hadban lenni, hogysen hadat viselni“¹⁾. Én pedig annál örömebb teszem ezt

¹⁾ Azért is helyén áll itt Tacitusnak e két szinte tájékoztató phrásisa egymás mellett, hogy Orelli és vetélytársai, kik ez utóbbit nem tudom mily bonyolodott kifejezésnek tekintik, egyiket a másikka egybevetve, és így közvetlenül, megismérkedve Tacitusnak ebbeli szólásmódjával, meggyőződve lehessenek, miszerint Burnouf semmi

mert így látjuk legvilágosabban, hogy Tacitus nem csak mint nagy író egyenlőn tanulmányozta a római és párthus történetet, hanem mint mély eszű államférfiú teljesen felfogta ennek is amannak is valóságos szellemét. Tacitus fenebbi állításának valóságát leginkább azon háború bizonyította, melyet Arménia visszaszerzésére indítottak s akkép viseltek a rómaiak, hogy Arménia, melynek birtokába Tiridat fen a 21. §. alatt Vologez a párthusok királya által vezetettet, ugyanez, továbbá is, a jogkérdés épen hagyatván, megmaradt. A rómaiak előtt legkevesebb az volt, ha a párthusok otthon magok között felekezetekre szakadtak, s az egyik vagy másik párt a túsok közül kért magának királyt. Ezt mint csak imént mondánk, rendesen a syriai főnök kíséré a római és párthus birodalom határáig, hogy ott a meghasonlottak felekezetének általaladj, s ennek személyes jellemétől sok függött a nemzet kebelében fellobbant viszálykodás további fejlődése, azaz arra nézve, hogy a meghasonlott felek által vévén tőle a kívánt királyt, többnyire elleneikkel magok végezék bajokat. Voltak ezek között, kiket nem lehet tisztelve nem említeni: egy Cassius, egy Corbulo; voltak azonban számos Vitelliusok, kik az alig feltűnt szikrát magok igyekeztek legnagyobb lángra gyulasztani. De ezeknek s ilyféléknek elbeszélése tervemhez nem tartozik; lássuk inkább mi van Tacitusnál, a legnagyobb író s általunk soha eléggé nem magasztalható államférfiúnál a *párthusok hadi múltánára* nézve olyas, mit, ha én még oly szigorú hűséggel adnék is elő, még is attól tarthatnék, nehogy a nem eléggé avatott olvasó által *bölcs Leon* azon századokkal későbbi munkájának, melyet ő jelesen a magyarok hadtanáról írt, plagiátora, és így a legnyilvánosb anachronista gyanánt tekintessem. Bánjunk a római Tacitussal a párthusok által Róma irányá-

---

merészséget nem követett el, midőn Orelli Tacitusának 537. l. e phrásist így értelmezte: „il aimait avoir la guerre, que la faire“; hát az a híres hely (XII. 49.) ahol még felében sem végezte a római legátus a reá bízott nagyszerű dolgot, s „redire in Syriam jubetur, ne initium belli adversus Parthos existeret“: mire mutat egyébre, mint hogy a romaiak igen is inkább szerettek a párthusokkal viszálykodni, mintsem vélők hadat viselni.

nyában követett udvariasság és loyaltitás szabályaihoz képest a szerint, hogy valamint ők „a hatalomban versenyezvén, a tiszteletben a rómaiaknak adták az elsőbbséget;“ szintűgy mi is hagyjuk őt a megbecsülhetetlen nagy író előbb szólani. Ezeket mondja ő (XII. 46.) „Semmiben sem járatlanabbak a barbárok mint abban, hogy kell gépekkel bánni s ostromoknál fogásokat használni; holott mi rómaiak tökéletesen értünk a hadtudomány e szakaszához.“ Nincs amiért ezt tagadnánk; mert annál nagyobb a párthusok dicsősége, kik mindemellett saját magának Tacitusnak bizonytsága szerint Pae-tius consulnak „mindennel gondosan ellátott táborát“ bevet-ték, s megtudván, hogy Corbulo Euphrates partján erődöket épít, viszont ők is csakhamar a magok partján oly sáncokat állítottak, melyeket azután, ahogy békére fordúlt a dolog, lerontatni épen oly igen érdekében volt a rómaiaknak, mint a párthusokéban, hogy a római erődök az Euphratesen túl ledöntessenek.

XXVIII.

*Tacitus*nál (XV. k. 1. f.) „tüzesen rajtok mennek a párthusok az ostromlottakon; majd a legiók sánczgerébit támadják meg, majd a várat, közelebb nyomulván hogysesz szokás, hatán e vakmerőséggel harcra csalhatnák az ellenséget.“ Az ő hadi erejüket a lovasság tette; egészséges és gazdag legelőre volt tehát szükségök (XI. k. 5. f.), s e tekintetben egy sáska-raj, mely füvet, galyat megemészt, jobban megakaszthatta hadjáratokat mint bármely más edzett hadsereg. Ennek irányában „üzni hátrálni szabály szerint megszokván, tágítanak“ — úgy mond Tacitus — „soraikon hogy nyilvetésre tért csináljanak, vagy színlett futással kelepcét vessenek.“ Mindezeket (a *Commentárok* I. k. 86, 101. ll.) tudjuk a *húnokról*, és hasonlókép bizonyítja Böles Leon császár is a magyarokról. De aki Tacitusnál a római fővezérről, Corbulóról, azt olvassa: „hogy már a párthusokkal volt első ellenséges találkozásával legióinak legfőképen óvatosságot parancsolt, s jelesül meghagyta“ (XIII. k. 10. f.) „hogy a rajtok ütőkkel mérközzenek, de a futamodókat ne kergessék“; olvasta tovább, hogy egy csapat, mely a parancsolt óvatos-

ság határán túllépett, vakmerőségéért lakolt; s megmeg hogy Corbulo még azon pillanatban is, midőn Syriába visszaköltözött, a maga után maradandott két legio tisztjeinek végparancsolatúl is azt hagyta „hogy inkább óvakodással működjenek, mint hamarkodva“; — mindezeket tudva (Comment. I. 86—101. l.) a húnokról is, önkényt látjuk azt is, hogy amely tanácsot bölcs Leon a magyarokra nézve adott fiának, abban őt a ker. számítás VII. tizedében a párthusokra nézve nem csak szóval, hanem gyakorlatilag is a következő római hadvezérek okulásául Corbulo megelőzte.

XXIX.

Mit mond még a római nagy író, ami nékie a párthus név alatt egyesült szittyá eldödink hadi szokásaiban feltűnt? nekünk pedig azért tűnik fel, hogy e szokás, melyet eddig csak a húnmagyarokénak véltünk, az ő bizonyossága szerint már párthus eleinknél is megvolt. Szerinte (XI. k. 10. f.) a párthusok vitéz Várdán királyuk ¹⁾ diadalmainak közepette bár győztek, hosszas háborúskodásról egyszerre tetettek. „Parthi quamquam victores, longinquam militiam aspernabantur.“ Emlékezzünk itten arra, mi a Comment. I. k. 369 l. mondatott: nemzetünk legrégebb szokásához képest a hadjárat csak 15 napig tarthatott. Nézzünk továbbá, ha úgy tetszik, a Commentárok ugyanazon könyve 120. lapjára: ott, s nevezetesen Turóci krónikájának II. R. 63. fejezetében II. István királyunknál magát párthus elődink Várdán nevű királyának történetét látjuk szinte csak egy újabb kiadásban; mert a *párthus és húnmagyaroknak ugyanazon egy alkotmányi alaptörvénye, ugyanazon egy erkölcase, kedélye mellett* a párthusok is csak azt mondhatták szóval e királyuknak, amit a krónikás szerint a magyarok mondtak a magokénak: „király, ha tovább akarsz hadakozni, harcolj magad; mi pedig haza megyünk, s más királyt választunk magunk-

¹⁾ *Baiter J. G.* és barátjái Orellié azon érdem hogy a Bardanes régi hibás olvasást Tacitus XI. k. 8. és következő fejezeteiben a régi leghitelesb medicei codex után Vardanesre igazítva idézhetjük.

nak.“ Ím a jellem, a szokások, a történet mint egyeznek párthus és húnmagyar eldödinknél.

XXX.

Ezeket Tacitustól tudjuk, a nagy író s államférfitől, mi pedig ily ritka nagy becsű figyelemért, melylyel eldödinknek szokásait, jellemét nem csak megismertette, hanem a lelegeleveníbb rajzban adta át a legkésőbbi nemzedékeknek, mondjunk neki annyi köszönetet, amennyit csak azon elődök egyenes utódjainak hálás keble bírhat meg. Emlékezzünk egyszersmind tiszteletteljesen már itten Plutarchusról, ki az e képen fentartott párthusi hadtan emlékeihez a boltozati éket azzal a tannal adja, hogy valamint (Comment. I. k. 77. l.) a húnmagyaroknak, úgy már ezek őseinek a párthusoknak is csatarendje a legrégebb időktől kezdve mindenkor félholdalakú volt: *παρημειβετο τῶν βαρβάρων τὴν ταξιν οὖσαν μηνροειδῆ*. S most már halljuk, mit ír Tacitusnál későbben ismét egy római consul, *Dio Cassius* a párthusokról? még pedig önkényt bevallva előre, hogy reá nézve a párthusok egyéb szokásai felett az bír legnagyobb érdekléssel, ami hadjáratukra vonatkozik ¹⁾. Az ő szavai ezek: „haddal bizonyosan erélyesek a párthusok; nem hogy a rómaiak földjéből vettek volna el valamit — mert a magokéból is engedtek ezeknek —, hanem mivel még szolgaság alá nem kerültek, és mivel még ma is, ha

¹⁾ *Dio Cassius*, ki Gibbonban találta legjelesebb, legilletékesebb dicséretét, a párthusok történetének egész súlyát abban helyezi, hogy már első Arszakjaik, országlóik, alatt (174—154. Kr. el). Mezopotámiát — „ita omnis quae Tigrim et Euphratem fluvios inter jacet regio adpellatur“ írja — magukévá tették; mert „amit“ — úgymond (XL. k.) — „azelőtt párthus nevezet alatt bírtak, nem sokból állott.“ Következétesen mondja tehát Dio Cassius fenebbi szavai után: „habitans autem Parthi trans Tigrim fluvium in acibus et castellis, adeoque urbibus etiam cum aliis tum Ctesiphonte, quae regia eorum est.“ Lásd, ha úgy tetszik, azt is, mit Brockhaus Conv. Lexikona 10-ik kiadásában Mezopotámia régi classicus területéről érint. Amit tehát St. Croix Dio Cassiusnak történettudományáról és írói szorgalmáról mond: „ce qui nous reste“ (de son ouvrage) „offre une quantité de faits, qui sans cet écrivain nous auroient été absolument inconnus. Que de choses n'y trouve-t-on pas pour éclaircir et justifier les

a mieinkkel“ (a rómaiakkal) „megütköznek, győzni szoknak. A paizsra mitsem hajtának; magok lovasok; nyíllal és hajító szerekkel és testöknek nagyobb részére nézve fegyveres öltözettel élnek: gyalogok köztök kevesen vannak; s ezek nem oly erősek, mint amazok; de ők is nyilasok, amire gyermekségöktől fogva taníttatnak; egök és tájok mindkettőre nézve kedvező; mert a táj legnagyobb része térs, sík és mind a lótenyésztésre, mind a lovaglásra igen alkalmas. És azért egész méneseket visznek magokkal hadba, hogy ha kell, felválthassák lovaikat, és egyszerre messziről is helyben teremhessenek, s meg megint rögtön távol tűnhessenek fel ¹⁾. A lég nálók száraz, és semmi nedvet nem tart magában; ismét a folytonos nyilazási gyakorlat ²⁾, kivéven a derék telet s akkor hadba nem is mennek. Az esztendő egyéb részeiben ha vagy magok körül, vagy az övékéhez hasonló földön hadakoznak, ütközetben aligha meggyőzhetők ³⁾, mert hozzá vannak a nap legnagyobb hőségéhez szokva. A szomjúság ellen több módokat találtak fel; a *kancák öndök e szükség enyhítésére szolgáló állatok*“ ⁴⁾.

Annales et les histoires de Tacite? Si nous en étions privés, il y aurait de grandes lacunes dans l'histoire — — — du second siècle; un des plus heureux, dont les annales du monde nous aient conservé la mémoire“; azt mi magyarok is mondhatjuk arról, amit a párthusok történetére nézve ezen írántok legmértányosabb államférfi írótól, Dio Cassiustól, tanultunk.

¹⁾ Úgy tetszik épen ezt mondja *Storch A. M.* Huszárdala:

Jetzt hier und jetzt dort
Streiche um Streiche,
Und Leiche um Leiche;
Und nun schon sind sie fort.

Pedig mennyi függ a hadmozdulatok sebességétől, Macedonai Sándor és *Caesar* mutatják, s *Vegetius* azon oráculuma: „quia in rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse, quam virtus.“

²⁾ Más egykorbeli írók a párthusok és sarmaták nyilazását összehasonlítván bizonyítják, hogy a párthusoknak ívök is hosszabb, és ezeknek hordereje sokkal nagyobb volt, messzebbre hatott, mint a sarmatáké.

³⁾ Lásd a rómaiak *Crassus* vezénylete alatt a párthusokkal volt ütközetét elevenen lefestve *Dio Cassius* XL. könyvében.

⁴⁾ Újjal mutatva van itt a *lófejő*, *lófő* nevezetnek ősrégi eredete.

XXXI.

Trogus Pompejus, előre bocsájtván hogy a M. Antonius legióiival szembe szállott párthusok ötven ezeren voltak, utána teszi, hogy ezeknek *legnagyobb része szolgálból állott*. Különös, és aligha Justinus kezétől nem szenvedett hely ez is: mert így még a nemesnél is nemesebb szolgaság lehetett az, mely az óperzsa birodalom virágzásakor még csak az első foglalás szűk, sovány és a szomszédok vagy is az előbbi tulajdonosok által sem irigylett térre szorúlt párthus nevet ¹⁾, annyira emelte, hogy az Arsacidák alatt hatalomra nézve sok századokon keresztül Rómával vetélkedett. Ámde a szolga név tisztességes oldalára nézve én már Commentárimban akkép igyekeztem értekezni, hogy, amit ott a *szabadok, szolgák*, s a *hadakozók* nevezeteinek ősrégi értelmezéséről írtam, azt itt a párthusokról — mert ezeket illeti a húnmagyar jog minden részeiben az előpéldának dicsősége — csak mintegy visszaemlékeztetőleg kelletik érintenem. Már maga Trogus is úgy magyarázza az itt említett *szolgák* fogalmát, hogy e néposztálynak jóllétére az országbeli urak úgymint saját gyermekeikére⁴ ügyeltek, azokat a lovaglás és nyilazásban nagy gonddal tanították, és sorsuk felett általában a szerint örködtek, hogy számuk nem csak nem fogyott, hanem folyton vigan gyarapodott. Mit sejtünk Trogusnak már csak e szavából is mást, mint azt, amit e jegyzetek végén teljes világosságban látni fogunk; hogy valamint magyar elődünk a vérszerződésben a párthus államtörvények főpontjai mellett állhatatosan megmaradtak, hasonlókép azoknak első és legbölcsebb királyok a kormány gépezetének általában, különösen pedig a megyéknek szervezésében magát szorosan a párthus elődök nyomdokihoz tartotta. Meghiszem hogy e „szolgáknak“ nevezett népség nem élt jelesen a birtoka feletti független rendelkezhetés szabadságával: hogy ne hin-

¹⁾ *Dio Cassius*sal teljesen megegyezőleg mondja *Curtius* (VI. 2.): „hinc in Parthienen perventum est, tunc ignobilem gentem, nunc caput omnium, qui post Euphratem et Tigrim omnes siti, rubro mari terminantur.“ Melyekből, gondolom, önkényt látszik, hogy amely írók már a párthusok első letelepedésében ezeknek Sesostris aegyptusi király által lett gazdag s téjjel mézzel folyó adományoztatását hirdetik, csupa idő-előtt született idomtalanságot regélnek.

ném, hiszen a magyar joggal és a párthusok történetével teljesen ismeretlennek kell lenni, ki be nem látja, hogy az első magyar király (Endlichernél I. T. k. 7. és a II. T. k. 2. fej.) azon szorosb függési viszonyt, melyhez a *várnépek* és *udvarnokok* korabeli sokaságát kötötte ¹⁾, örök időkre számitotta, és jelesül a vármegyék banderiumának azon kiváló részét, mely a királyt, s nem csak ezt, hanem azon ország zászlósát is, kit ez a maga helyetteséül névezett, az ország határain túl is, követni tartozott ²⁾, e néposztályokból szerkeszté. A második szent király s jelesül a napról napra dicsőbb Kálmán után következett királyok megszegték sz. Istvánnak a párthus elődök szellemében alkotott eme törvényét ³⁾, de a Trogus által említett második párthus törvény, mely szerint: „*amint kiki közülök gazdagabb vala, annál több lovasokat tartozott a hadba küldeni*“ ahhozképest, amint ezt nálunk Tubero és Tamás esperes, Trogust mintegy kiírva, hasonló és határozottabb szavakkal bizonyítják ⁴⁾, Magyarország kezdetétől fogva majd csaknem mai napig tartott.

XXXII.

És itt van már helye, hogy amit Kézai, Commentárim I. k. 24. lapján már előre kiválólag dicsért és még eddig sem eléggé dicsért Kézai, Attiláról mond, a hünmagyar történetekben volt mélyebb avatottságának további fényes bizonyoságául felemlítsem: „*thalamus ejus*“ — így ír ő — „*ex auro purissimo, laboratu mirifico, in exercitu secum ferebatur*“; nincs kétség róla; az *volt a párthus királyoknak előnyök, hogy arany ágyon feküdtek*, és épen ez okból Artabánnak azon engedménye, hogy Izát, az Adiabénoknak véle szövetséges királya ¹⁾ szinte arany ágyat használhasson, különös hálája s

¹⁾ Commentárim I. k. 139, 218, 219, és 270. ll.

²⁾ U. o. 364. l.

³⁾ U. o. 218, 219, 272, s. t. ll.

⁴⁾ U. o. a 228. l. 40. §. és 361—2. lapon a 167. és 168. §§. alatt.

⁵⁾ Ennek atyja a *Tacitus* XV. k. 1. fej.-ben szóló Monobáz volt. Magáról Izátról és annak a judaismusra lett téréséről lásd, ha úgy tetszik, Josephust. Izát példáját azután a kozárok követték, s mint

kegyeletének legfőbb jele gyanánt hírhedett el egész Ázsiában ¹⁾).

XXXIII.

A párthus királyok Róma Caesarjaival nem csak követe-
tek, hanem írt levelek által is értekeztek. E leveleknek egyi-
ke, az t. i. melyről Suetonius ²⁾ különösen emlékezik, világ-
hírű is lett; mert úgy szerkeszté azt Artabán Tiberiushoz,
hogy tartalma egészen megfelelt azon Rhetor szavainak, ki
egykor e tudományban Tiberiusnak praeceptora lévén, őt már
akkor, „vérből gyúrt sárnak“ nevezte. A párthus országos
főuraknak Tiridathoz írt leveleiről pedig annak helyén fo-
gunk emlékezni; és még is, ki gondolná, hogy a párthus ki-
rályok által viselt dolgok felett sem az ő titoknokaiktól —
kikkel a fenebbiek szerint bírniok kellett — sem bármely más
benszülött írástudóktól semminemű jegyzetek fen nem marad-
tak; mindent, mit felölök tudunk, merő idegenektől s a velök
ellenséges vagy vetekedő nemzetekhez tartozó íróktól tudjuk.
Abban még is úgy látszik kedvezett az ő emléköknek a sors,
hogy ezen idegen írók, majd mindnyájan egyszersmind ál-
lamférfiak lévén, alaposb tudományuk, tapasztalásuk s tekin-
télyöknél fogva, hitelességökre nézve is a közönséges író
seregnél mindenestre fenebb állanak. Diadalaik nagyobb
kisebb dicsőségének mérfoka irányában is csak ezekre kény-
telenítettünk magunkat bízni. Így tudjuk Orod királyról, hogy
Crassust megverte, de mily nagy, mily igen szégyenére vált
legyen Rómának e megveretés, azt egyebek közt Vellejus
Paterculus, ismét római hős és államférfiútól tanulhatjuk;
mert kevéssel a párthus névben egyesült szittya elődink-
nek e diadalma után Maraboud a morvák és cseheknek, s ez-
után Arminius, a germánoknak méltán elfelejthetetlen hőseik,
vívták ki magoknak nevök halhatatlanságát ugyancsak a ró-

én tartom ezeknek egykori ideiglenes szövetséges társai, a mai szé-
kely atyafiaknak ősei, mint már másutt érintettem.

¹⁾ *Florusnál* — III. k. 5. f. — az albániai király Pompeiusnak
küld a többi ajándékok közt arany ágyat is.

²⁾ *Suetonius* Tiberiusban az 57. és 66. fej.

maiak ellen. Ez utóbbi csaták következését úgy írja ő le, hogy egyszersmind a párthusok győzelméről Rómára háramlott veszteség iszonyatosságát is megérthetjük, midőn mondja: „Ordinem atrocissimae calamitatis, qua nulla, post Crassi in Parthis damnum, in externis gentibus gravior Romanis fuit, justis voluminibus . . . conabimur exponere; nunc summa deflenda est“¹⁾. M. Antonius, minden ok, minden előzetet nélkül tizenhat legióval támadta meg őket, de Florus szerint azon kimenetellel, hogy „csak az istenek irgalmából térhetett roppant seregének harmada vissza“²⁾, mert a többiek vagy a csatamezőn elvéreztek, vagy térdre esve s paizsukat fejük hegyébe tartva hódoltak a megbántott nemeslelkű nemzetnek. Ily diadalmak egy részét a szerencse követeli magának. Julius Caesár önmagáról legjobban tudta ezt, s e hü segéd-társában bízva merész volt; csak azon háborúra nézve, melylyel a párthusokat megtámadni, s a római sasoknak általok ismételve lett meggyaláztatását visszatorolni szándékozott, maradt minden nagy roppant előkészületei mellett, határozatlan; pedig még ez esetben sem akarta őket közvetlen maga megtámadni, hanem a kis arméniaiak által megtámadtatni³⁾. Halála után Phraates párthus király, mint már odafen mondtuk, örökös barátságot kötött Rómával, melyből az egész világ veszedelmet és szolgaságot jövendőlt a párthusokra. Ezeknek azonban mind magoknak, mind következett királyaiknak az abból eredett viszonyok és többszöri válságos helyzetek csak a *haza és a nemzeti becsület* szeretetének folytonos edzéséül, és haderélyök ébrentartásául szolgáltak. Nagy királyok! nemes nemzet! egyike azon nemzeteknek, kik az *ellenállás szabadságával éltek*, de talán csak egymaga, mely azzal, az országoló család öröklési szent jogának hü kimélése mellett, józanul s üdvös sikerrel, annyi századokon által élni tudott⁴⁾. Fentartották ők önállásuk és függetlenségüket a

1) *Vellejus Paterculus* idézett munkájának II. k. 108. 118. 119. fej.

2) *Florus* Epitoméja IV. k. 10. 11. f.

3) *Suetonius* J. Caesárról a 44. és 79. fej. *Florus* II. k. 2. fej.

4) Mikor állottak legyen el a magyarok azon ellenállás elvétől, melyet ők a vérszerződés nyilvános tartalma és a párthusoknak sok-

hatalmas Róma irányában teljesen ¹⁾, s messzünnen sem kötelességből tehát, hanem nemeslelkűségök ösztönéből ajánlották Vespasiánnak is azon negyvenezer lovast segítségül, kikről Tacitus ismét a helylyel-közzel nála is kicsillámló kevély rómainak módjára emlékezik ²⁾, mert maga Vespasián csakhamar elfeledte e nemeslelkűséget, vagy tán épen ez gyulasztotta még nagyobb lángra azt az elődeivel közös, de az ő keblében sokkal elevenebb vágyat, hogy egy ily hős, nemes és hatalmas nemzetet leigázzván, ennek nevét vívhassa ki a magáéhoz legfényesebb diadalmi címül. S e vágyát követve hadat izent a párhúsoknak, melyről azután *Arriánus Flávius* 17 könyvet tudott írni, míg annak kimenetelét *Dio Cassius*, Római Története 78. könyve végén csak azon néhány szóval is eléggé kifejezte, hogy hasztalan volt mind ezen törekedése; mert a párhúsok az általa királyokul nevezett Parthamaspatest megvetvén, önmagok választottak magoknak királyt.

XXXIV.

Strábó a taurusi népekről szólván ³⁾, a párhúsokról ezt mondja: „in tanta latitudine montis comprehenduntur

szor érintett példája után ősrégi hazájokból hoztak magokkal? és, hogy ezen elállás az 1687: 4. t. cikk. szavai szerint „ut indemnes conserventur“ az országnak kárára ne válják: minő feltételekhez mint ugyanannyi alaptörvényekhez kötötték légyen azt? ma már kiki tudja; én pedig dicsőült I. Ferenc királyunk jelszavának: „justitia est regnorum fundamentum“ legfényesb következésül tekintem annak 1804-ben, midőn az austriai császár címét felvette, aug. 15. Magyarorszáig megyéihez küldött azon l. f. leiratát, hogy Magyarországra, és jelesül utódainak mint magyar királyoknak koronázására nézve a fenálló törvények továbbá is épen és változatlanul megtartandók.

¹⁾ *Vellejus Paterculus* (II. 60.): „oppressus auspiciis Pompeji Mithridates, Rex Ponti, ultimus omnium sui juris regum, praeter parthicos.“

²⁾ *Tacitus* (Hist. IV. 51): „Jelen voltak Vologez, párhús király követei is negyvenezer lovast ajánlván; nagy s örvendetes dolog ennyi társnépek segítségével környezetni, s arra nem szorúlni.“

³⁾ Nem lesz felesleges itt *Funke* után megjegyezni, hogy *Herodot* szerint az assyriusok korában Taurus hegyet egészen a Sácák birták; e birtokuk azonban az assyriusok által megszorított; to

quaedam gentes; aliae obscuriores, aliae *admodum notae, ut: Parthorum* — : e nagy kiterjedésű hegységet több népek lakják, kik közül némelyek ismeretlenebbek, mások felette ismeretesek, úgymint: a párthusok — “és csak ezután teszi hozzá: „a médusok, arménusok, cappadóciaiak s mások, valamint a ciliciaiak és a Pisidák.” Strábó, következetes magával, mint mindenha, úgy itt is azon szavaival, melyeket már odafen a XIV. §-ban mondott. Ennek *a nemzeti elsőségnek hivatásos őrei a királyok*. A római írók általában elismerik, hogy Sulla volt Rómának azon első képviselője, kit midőn Cilicia királyának Ariobarzanesnek visszahelyeztetése végett Euphrates szomszédságában mulatna, egy követnek küldésére méltatott a párthus király. Orobáz volt a követnek neve. Sulla három széklet tétetett, egyet Ariobarzanesnek, másikat Orobáznak, magának pedig közepett a harmadikat; és így kettejük közt ülő helyzetben fogadta a párthusok követjét. E méltatlanságot a párthus király oly bántalomnak vette, hogy az abban lett beleegyezéséért Orobázt fejével lakoltatta ¹⁾. A nép helyeselte a nemzeti becsület fentartása körüli eme fegyelemnek szigorát, s Florus a párthus király és nemzetről is elmondhatta volna: „et facinus intra gloriam fuit: és a cselekvény a dicsőségesek közzé számíttatott ²⁾”; mert valamint általában elismert igazság az, hogy kérkedők, dicsekvők a párthus név alatt értett szittya eldődink nem voltak, úgy *aligha volt más nemzet, mely saját becsületére többet tartott volna*. A szívnek e legnemesb, legmagasb és az emberiség fenséges eszméjéhez leginkább illő érzéséről gyönyörűen szólott Lukács Móríc úr De - Gerando Ágost felett tartott emlékbeszédében ³⁾, úgyszinte Tacitus is azon szónoklatban, melyet e jegyzeteim XXII. §-ában a párthus seregek fővezérének ajakára tűz; valaminthogy ezen időn túl és innen azon

vábbá hogy a Herodot által érintett, de eléggé ki nem fejtett királyi scytháknak eszméje Mezopotámiára is kiterjedt.

¹⁾ . *Liviust* LXX. k., s Plutarchus után Marselaert de legationibus I. II.

²⁾ *Her. rom.* L. I. c. 3.

³⁾ L. M. Akad. Értesítő 1860. Philos. Törv. és Történettud. oszt. I. k. 343. s köv. II.

királyaink kormányoztak legdicsőségesebben, kik népökkel egyetemben a nemzeti becsületre legtöbbet tartottak.

XXXV.

Ismerte e nemzetnek becsületérzését Augustus, és a párthus királytól érkezett első túsokat akkép fogadta, hogy kedvökért a római népnek viadallátványt adván, ennek színében ő maga vezette azokat a küzdhomokon keresztül, s a magáéhoz legközelebbi második subselliumra helyeztette ¹⁾. Különös megkülönböztetés, melyet *Suetonius* jegyzett fel szá munkra, hasonló ahhoz, mely Nagy Lajos királyunk korában nemzetünk dicsőségére ismét megújult, midőn az ő követei voltak a többiek sorában a legelsők.

XXXVI.

Sz. István, midőn (Commentáram I. k. 204. l. szerint) az idegeneknek nálunk *menhelyet* nyitott, túltett a nálánál előbb élt legnevezetesb európai fejedelmeken. Menhelye lett pedig Magyarország nem csak azoknak, kik vele egy valláson voltak, mert e véleményt már „Csallóköz Történeti Vázlatában“ megigazítottam, hanem más üldözötteknek is. Ő, ki fiához írt intéseiben ez arany szavakat írta: „melyik latin kormányozná a görögöket latin, melyik görög a latinokat görög módra?“ kormányrendszerének e fő irányeszmeje nyomán, valamint mindenben, úgy *e tárgyban is szorosán követte a párthus nérből egyesült szittyá elődök szokásait*. Ezeknél ugyan is már előbb, de kivált azután hogy a gögös Sullának a száműzésről szóló embertelen törvénye lábra kapott, napról napra nőtt azon rómaiaknak száma, kik az őket fenyegető szám-

¹⁾ *Suetonius* Octaviánusa 33. feje. Érdemes itt azt is említeni, amit *Vellejus Paternulus* Caius Caesárnak a párthusok királyával Euphrates egyik szigetén volt barátságos összejöveteléről így mond: „Quod spectaculum (aequato utriusque partis numero), stantis ex diverso, hinc Romani, illinc Parthorum exercitus, cum duo inter se eminentissima imperiorum et hominum coirent capita, perquam clarum et memorabile, sub initio stipendiorum meorum, tribuno militum mihi visere contigit.“

üzetést a párthusokhoz ²⁾ lett önkénytes költözésökkel előzték meg. *Ily nagy volt a különben barbárokknak címzett párthus eleink humanitása és becsületérzése által nyitott, és szilárdul fentartott menhely iránti bizodalom, melyről elég lesz csak azt az egyet említenem, hogy azon római hős főemberek, kik Pompejusnak a pharsaliai csata elvesztése után a legbátrabb menhelyet kívánták szerezni, a párthusok országát javallották, Plutarch szerint önmaga is csak ezekben bízott; de Pompejust saját sorsa üldözte. Ott kereste élete bátorságát, ahol oda érkezésének első percében gyilkosát találta ²⁾. Hát azt említem-e, hogy Nero galád életét a reá közelgő veszélytől megmentendő minő menhelyről gondolkozték? Suetoniusból tudva van; nem említem.*

XXXVII.

A párthusok királya után első államtiszt volt a nádor, ki mint odafen láttuk, a párthusok megalégedetlen felekezete által Rómából ellenkirályúl hozott Tiridatest megkoronázta. De mielőtt erről bővebben szólnánk, nem szabad elfelednem, hogy vannak még ma is nem épen közönséges írók, kik a perzsákat és a párthusokat ugyanazonegy népfajnak, s a perzsákat e népfaj jelesbik, s a párthusokat másodrendű részének tartják. Tudom ezt, de arról is emlékezem, hogy Freinshem — ki Curtiusnak Macedonai Sándorról írt, de egy részben elveszett, munkáját neve s alapos tudományosága örök emlékéül kiegészítette, Freinshem — ezen ábrándozóknak Curtiusra készített saját indexének e szavaival már is megfelelt: „ex plerisque locorum istorum apertissime perspicitur, contra quam nonnullis persuaderi potest, Parthos et Persas diversissimas gentes fuisse; quamvis interdum ista

¹⁾ *Vellejus Paterculus* II. k. 53. *Florus* IV. k. 2. f. Hasonló nagylelkűségnek példáját nyújtotta a csehek és morvák egykori hőse Maraboud is, kiről az imént érintett *Vellejus* II. k. 108. f. ezeket írja: „Gentibus hominibusque a nobis desciscentibus erat apud eum per fugium.“

²⁾ Fia Sextus Pompejus — mint *Cantu Caesar* is említi — Róma szabadsága ügyében a párthusok segítségét keresendő, ez utjában lön megölve Antoniusnak parancsolatjára, vagy elnézésével.

vocabula confundantur, ob commixtionem imperii, quod Persis etiam Medisque et diu post Romanis atque Graecis accidit; scriptores enim non tam gentem quae imperaret, quam locum cui imperabatur, intuiti sunt. Evidenter autem distinguunt eos Strabo, Herodianus, Philo in libro „quod Deus sit immutabilis“ sub finem: „nunc—ajens—Persae penes quos paullo ante fuerat imperium, sunt Parthorum provincia“ et libro de Joseph: „nonne Persae Parthis imperaverunt? nunc subduntur eis.“ Sed quid in re tam clara de testimoniis laboramus? Ez idézmények nagyobb részéből legvilágosabban láthatni, habár némelyekkel nem lehet is elhítni, hogy a párthusok és perzsák legkülönbözőbb népek voltak, noha e nevezetek némelykor összezavartatnak a birodalmi határok bonyolódása miatt, mi a perzsák és médusok, és később a romaiak és görögök közt is megtörtént; mert az írók nem annyira a népre tekintettek, amely uralkodott, mint csak is a helyre, amely egy vagy más uralkodás alatt volt. Nyilván megkülönböztetik azonban őket Strabo, Herodián, és „az Isten változhatatlanságáról“ írt könyve végén Philo: „most úgy mond, a perzsák, kik kevéssel ezelőtt uralkodtak, a párthusok tartományát teszik“, és a Józsefről írt könyvében: „nemde a perzsák parancsoltak a párthusoknak, most pedig alattok vannak“¹⁾. De mit keresgélünk bizonyságok után ily világos dologban? A párthusok és a perzsák tehát e legilletékesb ítésszerint is két legkülönbözőbb népfajhoz tartoztak: s mi lehet ennél csakugyan világosabb? A párthusok a keresztyén számítás előtt 250 esztendővel léptek fel a világtörténet színpadára, mint hadra termett vitéz nép; s e saját jellemöket oly szilárdsággal tartották fen saját karjaikkal, hogy, amint csakimént Tacitus ajakáról hallottuk, béres, zsoldos hadakozókra szorúlni gyalázatnak vélték. Még *Florus* is saját fegyvereiben bízó leleményes eszű népnek nevezi őket. Győzdelmeik legfőbb jutalma a dicsőség, és azon ne-

¹⁾ A *Freinshem* által idézett tanúkkal teljesen öszvehangzanak *Plinius* VI. k. 16. §.-ának e szavai: „Namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intelligimus“, és amit ott a 28. §. végén így mond: „ipsa Persis, etiam in luxum dives, in Parthorum iam pridem translata nomen.“

mes önérzet volt, hogy meghagyván a legyőzött népnek ősi szokásait, vallását, és így őket a szellemi élet legnagyobb kincseinek birtokában még biztosabbá tévén, mint annakelőtte volt, benne nem szolgálakat, hanem hív fegyvertársakat szerettek magoknak. A perzsák a párthusoknak most érintett fellépése korában Xenophon bizonyossága szerint előbbi hadi erélyöktől már messze elfajúltak, úgymint akiknél a fogadott katonának szüksége Cyrus uralkodása után csakhamar beállott, s Xerxes alatt már magát a derékhadat is majdnem egészen bérencek, s ezeknek legkedvesb részét a görögök, és mint Agesilaus Plutarch Artaxerxesében mondja: „csak a pénzeiken látszó perzsa ijászok” — tették, amit az annál alaposabban mondott, mivel Xenophon szerint már magának Cyrusnak az volt az alapeszméje, hogy a hadtudományt és hadi gyakorlatot azokkal közleni nem kell, kiktől azt kívánjuk, hogy közönséges munkákkal szolgáljanak bennünket. A perzsák hadjáratának célja Cyrustól kezdve folyton csak az az egy volt, hogy uroknak több szolgálakat, több adózókat szerezzenek, kiket azok kényök szerint, ahová nekik tetszett, átszállíthattak, jobban mondva: szülőföldükről száműzhettek. Az udvari főhivatalokra, a királyi jövedelmek kezelésére nézve Strábónak nyilvános bizonyossága szerint mind a perzsák, mind a párthusok az ő uralmokat megelőzött médusoknak példáját követték; volt ugyan köztök, s a többi ázsiai királyságok közt némi hasonlatosság, de abban ismét szerfölött különböztek a párthusok a perzsáktól, hogy a *perzsáknak*, míg önállók voltak, s a párthusokhoz tartománykép nem tartoztak, valamint Xenophon Cyrusa idejében, *Surenájok egyáltalában nem volt*; úgy ötána is a bírói hatalom egészen a mágusok papi rendére bízva gyakoroltatott; a párthusoknál pedig a surena mint bíró volt a király után a legelső államtiszt folyton folyva, nem csak Ázsiában, de hűnmagyar maradékaiknál Európában is. Lesznek kik előtt ezen állításom újnak, s talán igen is bátornak, mások, kiknek — minthogy a párthusok és hűnmagyarok legszorosb rokonságát mint eddig csak merő dicsekedő regének tartották — mind ezek után is nem eléggé indokoltnak fog látszani; szabadjon tehát nekem mind ezeket, mind pedig mindnyájokat, kiknek kezeik-

be e jegyzetím jöhetnek, Plinius és Plutarchnak, egyik latin, másik görög, egykorbeli classicus nagy íróknak, történetünk ügyében az örök gondviselésnek tartozott hálával tisztá forrásul fenmaradt bizonyítmányára itt különösen is figyelemzetnem. Mindkettejük szerint Cyrusnak a perzsa birodalom alkotójának koporsója Passagarda nevű várban volt letéve, melyet e koporsónak ősrégi őrei, a mágusok, bírtak. A mágusok által ugyanitt koronáztattak az utána következett perzsa királyok is, míg a keleti birodalomnak ők voltak uraik. De minekutána ez a párthusokra szállt, ezek a már is előttünk eléggé ismeretes kormány-elvek szerint meghagyták a legyőzött perzsákat egélyök és szertartásaikban, s magokat a mágusokat is Passagarda várnak s az ahoz tartozó környéknek birtokában ¹⁾, magok pedig saját nemzeti szokásaik mellett, maradtak meg, mint ezt maga épen e tény is mutatja, különösen pedig a mellett hogy valamint az előtt, úgy azon túl is, a párthusok királyát a Surena iktatta országló székébe, híven s rendületlenül megmaradtak ²⁾. Mit is, nehogy valaki pusztá elmélkedésem eredményének vegyen, Plutarch szavaival meg kell jegyezmem, hogy „Orod királyt is, ki száműzve volt, a Surena helyezte ismét vissza királyi székébe.“ Ezeket előre bocsájtván, ami e nevezetet illeti: St. Croix azt tartja, hogy ez a legelső ilyen családnévű nagy bíró nevéből válhatott legyen hivatalnévvé. Ugyanezt tartja Zozym is, a kérkedő *Choréni Mózsés* ellenében; előttem azonban a mandzsu-mongol szőr s ennek tudós *Podhradczkynk* s magyar Heerenünk *Horváth Mihály* által adott magyarázatja, mely szerint azoknál a szőr a majestás eszméjét fejezi ki, s egyszersmind ezt is: „a rettenetesség“, „hősiség“ — már így is nagy figyelmet érdemel, de még nagyobb, ha Kresznerics szótára szerint a szörnyű szó régenten szörönyűnek mondatott; mert akkor ez a megrontott *Surenához* még közelebb állott. Ezt azonban lássák philológjaink; mi pedig térjünk vissza a deréktárgyra. St. Croix ez államfőtisztről még azon megjegyzést teszi: „ne-

¹⁾ L. *Plinius* VI. 29. fej. és *Plutarchus* Artaxerxesről írt cikkét.

²⁾ *Plutarch* M. Licinius Crassusában le van írva a Surena fő-tisztje.

que tamen illud imperium bellicum“ (mert Surena volt az is, ki mint fővezér Crassust legyőzte) „officii eius vel pars, vel praerogativa fuisse videtur: mindazonáltal e hadvezérség az ő hivatalának sem részét sem előjogát nem képezte“; s ebben én övéle teljesen egyet értek. Legközelebbi őseinknek az 1439-ik évi magyar törvényének a nádorról szóló 2-d. cikke „az országnak ősrégi szokására“ hivatkozván, e szavaival a magyar jogtörténetnek a *Nagyúr-Bíróra* vonatkozó tanja felforgathatlan alapját erősíti egy részről, más részről pedig, midőn okadatképen világosan mondja, hogy a *Nádor az országbeliek és a fejedelem közt támadható viszályokra* nézve e hatalmánál fogva *igazságot tenni* tartozik — a párthus név alatt értett elődinknek azon már is általam többször érintett első államtisztének képét láttatja velünk, ki ugyanezen hatalmánál fogva III. Artabán király s a korabeli párthusok közt támadt viszályt elítélte; jól vagy rosszul-e? az nem ide tartozik. Egy van immár csak hátra, aminek én fajunk ősrégi történetére vonatkozó eme jegyzeteimben nem tehetem hogy helyet ne adjak; mert azután úgy is, ön közepszerűségemet magam ismervén legjobban, az akademiának, s jelesül azon kitűnő tagjainak, kik saját családi őseinknek köztiszteletben lévő képein is ön szemeikkel látván az édes haza történetének fő vonalait, jelenben a magyar államtudomány irodalmi terén ragyognak, bölcs megítélése alá bocsájtom: ha azon tényeszmé, melyet én üdvözült Szenczynk magyar Tacitusa megítélésében próbaköül vettem, bír-e valami horderővel a párthus és húnmagyar nevek közös érdekét illető kérdésekre nézve is? Dio Cassius (XL. k.) bizonyossága szerint Crassusnak serege beütvén Mezopotámiába, a párthusok királya Orod hozzá egy országos követséget küldött Syriába, mely erőszakoskodása ellen panaszkodván, tőle ennek okát kívánta adatni; ezen követségen kívül pedig elküldé a Surenát fegyveres sereggel, hogy vegye tőle át mindazt, amit annak népe elrablott, s azokat akik hozzá szöktek. A Surenának e külön küldetése tehát egyenesen az igazság kiszolgáltatására volt irányozva. Miről azonban Crassus hallani sem akart; sőt az országos követségnek is csak azt felelte: „majd Szolokon“ (Seleucia, a párthusoknak fővárosa Mezopotámiában) „meg fo-

gom mondani a háború „okait“; mire a párthus követek egyike jobb kezének ujjait baltenyeréhez ütve, e szavakkal válaszol: „előbb fog tenyerenem szőr nőni, hogy sem Te valaha Szolokra juss“ és szétoszlottak. A párthusok e szavuknak csakugyan urai lönek.

XXXVIII.

A párthus királyok *egyéb udvari főembereiket* a húnoknál, jelesül Attila udvarában *Priscus*, a húnmagyarok visszaérkezése után pedig Árpád oldala mellett *Béla király jegyzőjénél* látjuk. Időközben a frank királyok monarchiája alakult, s Nagy Károly volt nevezetesen, aki a párthusok Surenája (a frankok „Grand Juge-je) mellett a többi udvari főhivatalnokokat is rendezte. Miből, gondolom, önkényt következik, hogy a magyarok első nagy királya semmit bölcsebbet, az ősrégi elődök szokásaival, s ön kereszttyén kormányelveivel egyszersmind megegyezőbbet nem tehetett, mint hogy ezen udvari főembereknek már Árpád alatt fenálló rendét ¹⁾ a frankokéhoz képest idomította; de erről én már Commentárimban ²⁾ akképen igyekeztem szólni, hogy ma e tárgyban csak is azon kérdés látszik legérdekesbnek, ha vajon Tacitusnál is találunk-e ezen országos főembereknek nyomaira? ennek megoldása végett azonban Tacitussal együtt a párthusoknak híres III. Artabán királyukról terjedelmesebben kell szólnom.

XXXIX.

Ez a dáha-scytháknál nevelkedvén, a párthusok által onnét választatott királyuknak. A szomszéd nemzetek ellen

¹⁾ *Strábó* szerint valamennyi ázsiai királyoknál léteztek ily udvari főemberek; a perzsa királyok *Funke* tanúsága nyomán azoknak egész seregével bírtak; a *Herodot* által úgy nevezett „királyi scythák“ fejedelmeinek pedig ugyan *Herodot* előadása szerint mind pohárnokaik, mind lovásznokaik, mind szakácsnokaik s más ily főember szolgálk és hírnökeik is voltak. Hát a *Toldy* által e napokban megismertetett magyar Firdúszinak fő udvaronca mit jelent? Még visszajövünk e reánk nézve igen érdekes költőre.

²⁾ *Comment.* I. k. 250—272. ll.

viselt háborúiban szerencsés volt, de a szolokiak, kikre nézve a tanács és a nép jogai iránt támadt kérdést az előkelők kivánságához képest határozta vala el, bosszút forraltak ellene. Az országbeli nagyok közül pedig Tacitus leginkább Sinacest (Sinakot) nevezi, ki mind családjának fényére, mind birtokainak kiterjedésére nézve egyike volt a legkitünőbb párthusoknak, de Artabánnak soha barátja nem vala. Azon armányszövetségben ugyan is, melynek folytatában Tiberius császár Artabán ellenében Phrahátes fiát, szinte Phrahátest, s ennek még Syriában közbenjött halála után IV. Phrahátes fiát Tiridatot küldé vala a párthusokhoz királyul, ezen Sinak, Abdus (valószínűleg Abda) szinte gazdag barátjával együtt elejétől fogva legtevékenyebb részt vett; atyjával pedig Abdagezzel mindezt csak azután tudatta, midőn Artabán királynak fia Orodos (Orod vagy inkább Arad), kit ez — maga a hyrkániai háborúval lévén elfoglalva — a Tiridat ügye mellé állott, s már is Arméniába beütött iberek ellen küldött, az ezekkel volt csatában megsebesült, és holtnak hirdetvén, az elrémült párthusok a győzelmet az ibereknek engedték vala. Ekkor bírta Sinak az atyját Abdagezt, és más vele egyetértőket az elpártolásra, melyre — minekutána e most említett viszontagsághoz a hyrkániai szerencsétlen hadviselés is hozzá járult — a hajlandóság is nagyobbodhatott. E közben kíséré Tiridatot Vitellius, Syria főnöke, Tiberius parancsolatjából a párthusokhoz, szokás szerint az Euphratesig.

XL.

Tiridat fogadásáról Tacitus (VI. k. 37. f.) ezt mondja: hogy „Ornospad“, Mezopotámia főnöke, ki e méltóságot Artabántól nyerte, és ennek kitünő vonszalmát folyvást élvezte, de aki viszont Tiberius császárnak is a dalmátiai háborúban részére tett vitéz szolgálatokért különös kedvében állott, „sok ezer lovassal jelent meg, és nem sokára ezután Sinak jött új seregekkel.“ E szavak folytatában Tacitus az én Oberlinféle példányomban következőleg szól: „et columen patrium Abdageses gazam et paratus regios adjicit.“ Kedves emlékeztető Szenczynk Orelli után, kinél a columen patrium helyett „columen partium“ olvastatik, e helyet magyarul így adja: „s a

felekezett fő támasza Abdageses még kincset és királyi ékítményeket hozott.“ Tudnivaló azonban, hogy a *columen patrium* Tacitusnak szoros következetessége szerint azon kiváló országos főemberek egyikét jelenti itt, kiket alább XLII. k. 42. f. „*viros praepollentes*“eknek nevez; de a „*patrium*“ szó elmellőzése mellett is a „*partium*“ közönségesen nem felekezett, hanem felekezettek, itt tehát egyenesen e meghasonlott országot, jelenti. Melyekből önkényt látható, hogy Abdages nem mint magán személy s ezen lázadásnak szerzője vagy szítója — mert ily vélemény homlokegyenest ellenkezőnek e lázadás fenérintett történetével — hanem az által adott ennek legnagyobb nyomatékot, hogy mint oly kiváló országos főember állott hozzá, ki magas hivatalánál fogva a királyi kincstre, és a királyi felavatáshoz megkívántató drága szerekre ügyelt.

XLI.

Volt tehát a párthusoknak a nádoron kívül *Tárnokjok* s Tacitusnál, ki épen úgy, mint később a húnmagyaroknál az ország kincseire, nem pedig a királynak tulajdon magán pénzeire is ügyelt¹⁾. Voltak továbbá ezeken kívül Tacitusnak imént érintett, és minden egyéb rendbelieket felülhaladó „*viri praepollentes*“ nevezete, és St. Croixnak újabb, de Tacitus eszméjének tökéletesen megfelelő „*primorum imperii praefectorum*“ címe alatt több más ily országos főembereik is. Tacitus szerint ugyan is (VI. 42) Tiridates tanácskozáván: mikor foglalná el ünnepélyesen helyét? levelet vesz Phraates és Hierótól, a legtekintélyesebb helytartóságok főnökeitől, melyben csekély várakozásra kéretik. Határozattá lőn, bévární e főhatalmú férfiakat „*viros praepollentes*“, azokat t. i. kiket Magyarország előidejében Hartvik (19. fejj.): *Primi palatii*, *Primates* (*Principes*), *manus ministrorum principatus*-nak, Érdy codexében pedig a bold. Sz. István király ünneperől írt régi magyar értekezés szerzője egészen az aranybulla szavaival „jobbágy urak“nak neveznek. De a hazának

¹⁾ Ím itt is Abdagész a Tárnok, Artabán pedig, mint e könyv 43. fejj. ben látni, saját pénzét és ágyasait egy várdába szállította.

e legjobb és leglelkesebb fiai, mint addig, úgy azontúl is elmaradtak a párthus lázadók ama gyűlésétől. Miből már magából is a párthusok legnevezetesebb többségének mély és a körülményeket bölcsen megfontoló észjárása, nemzeti függetlenségök s becsületök szeretete, amelyen sem honfirtásaik cselei, sem Vitelliussnak a hűtelen párt szaporítására célzó fondorkodásai kifogni nem tudtak, eléggé kitetszik. De ugyancsak maga Tacitus is, megemlítvén még, hogy ezek után kevés ideig Tiridat neve alatt Sinak és Abdagez bitorolták a királyságot, könyvét e nevezetes szavakkal fejezi be: „Tiridates kevesed magával Syriába visszamenvén, az áruulás gyalázatától mindnyájokat felmenté.“

XLII.

Tacitus az állambölcs sehol sem mutatja ki jobban a historiai igaz iránti hűségét, mint *Évkönyveinek* azon részeiben, melyekben a párthusokról szólván, olyan miről ír, ami az *egélyhez* tartozik. Ő, ki a nemzetek saját vallásos szokásait oly gondosan tanulmányozta, munkájának imént említett VI. k. 37. fej. ben Vitelliussal Euphratesnél sertvést, juhot, bikát áldoztat, Tiridattal pedig, a Rómában neveltetel, e folyam megkérlelésére lovat díszített fel. Azalatt Euphrates feldagad, és a nagy író nem késik megjegyezni, miszerint ezt az odavalók jó jelnek vették, de mások — mint mondja — elmésebben ismét azt következtették, hogy a vállalat sikerrel fog kezdődni, de nem sokáig tartani „mert a földről vagy égről vett jövendölésekre inkább támaszkodhatni; ellenben a folyók állhatatlan volta, amit sejtet, azt egyszersmind el is emésztí“¹⁾. A XII. k. 13. fej. ben Gotharz király a „számbolyos“ hegynél a hely isteneinek tesz fogadásokat; a XV. k. 24. és 31. fej. ben pedig Tiridat a római úttól azon ürügy alatt vonakodik, hogy ő egyszersmind pap is, ámbár nem sokára ez útát nejjével együtt megteszi. Mindezeket azonban

¹⁾ Napimádók voltak a párthusok, valamint *Herodiánna*l, úgy egyebek közt *Ammiánus Marcellinus*nál is, aki általok első királyokat Arsacest is a csillagok közzé számítatja: „astris, ut ipsi existimant, ritus sui consecratione permistus est omnium primus.“

úgy említi fel a tanulmány és önbírálatnak szigorú nagy em-
 bere, hogy az általa mondottakból oly országban, melyben
 minden vallások egyenlően türettek, még csak sejteni sem
 lehet, melyik valláshoz tartoztak legyen különösen e szertar-
 tások? Így tehát épen ő tőle? — épen az előtte oly honos té-
 ren mitsem tanulhatnánk? Sőt de inkább: ki lehetne kivüle
 más, aki az oly találóan sikerült „egély“ kifejezést teljeseb-
 ben igazolná? Úgymint akinél a párhúsok az emberi sors
 folyamának jövendölésére nézve — annyit tartottak az égre,
 csillagokra, mint önmaga mert hiszen Babylon (Mezopo-
 támiában) volt *Plinius* szerint is VI. 30. a csillagászok istené-
 nek legrégebb helye temploma — ¹⁾); ki akkor is, midőn a
 párhúsokról szól, az *Istent, Istenséget* Rómának legtudomá-
 nyosabb fiai által használt szólásmóddal: „az istenek oltárai“
 val fejezi ki ²⁾). Tudjuk tehát, mit tartunk a Tacitus idejé-
 ben ősrégi önállásukban virágzott párhúsok vallásáról: épen
 azt, amit Theophilaktus Symokatta mond a magyarokéről.
 Úgyde mások, kivált akik a párhús és perzsa nevezeteket
 idejekorán vegyítik egybe, azt tartják, hogy a párhúsoknak
 vallása is perzsiái volt. Aligha indokolható állítás! mert
Strábó, kit pedig St. Croix és mások egyenesen a párhúsok
 historiograph-ja nevével tisztelnek meg, midőn nyilván azt
 mondja: hogy „a perzsáknak imabeli szokásaikat szorosan
 megtartják a médusok és arménusok,“ gondolom elég ért-
 hetőleg megfelelt ezeknek azzal, hogy a párhúsokról, ki-
 ket egyébiránt oly gondosan, oly szívesen emleget, e helyen
 hallgat; míg viszont az apróbb szittyá népségeknek külön
 vallásaira is oly kiváló gondja volt. S hogyan is említhette
 volna őket e komoly s maga magával oly következetes író,
 midőn ma már a véle együtt halhatatlan Gibbontól mi ma-
 gunk is tudjuk, hogy Zoroasternek *Xenophon* VIII. k. bizo-
 nyítása szerint Cyrus idejében elfogadott, azután pedig a
 párhúsokat legyőzte Artaxerxes által új erőre kapott — mert
 minden egyéb vallásoknak szigorú eltiltása mellett minden
 népeire általános hitképen erőszakolt — tanja a *legridegebb tü-
 relmetlenséggel, üldözéssel, ámitásra célzó fortélylyal* („prodigio-

¹⁾ Olvasd, ha úgy tetszik, VI. 20, 21, 22. ff.

²⁾ U. o. a XI. k. 9. f.

sa moris“ — mondja Plinius) és a nem egykét egyénből állott, hanem rendszeren szervezett mágusok osztályának fentartására szolgáló *adóztatással* járt. Ily szellemű vallást pedig sohasem fog senki akár Strábó fennebbi bizonyága, akár a párthusok ősi tiszta egélyének s a húnmagyarokénak azonosságával, jelesül pedig: a húnmagyar eskünek minden elkésett bölcselkedéseket túlszárnyaló „*coelum et ignis Deus, qui in coelo est: az ég- és a tűz — isten, ki az égben van*“ szavai ellenében ¹⁾ — azon több-kevesebb perzsa szók által, melyek reánk maradtak —, a párthusok sajátosság jellemével, önzetlenségök, nemes türelmök ²⁾ és minden adózástól mentességben helyezett szabadság fogalmával meg-egyeztethetni.

XLIII.

Hivatkozom tehát sz. *Ápostonnak* Commentárim I. k. 167. lapján idézett szavaira, melyeket, ha ott szóról szóra ki nem írtam volna, most írnék ide, azon jeles értekezés megemlékezésével, melylyel a Guizot által oly annyira méltányolt Gratry az olvasó világot Plátó és sz. Ágoston philosophiájának eredményeiről megajándékozta; jelenleg azonban elég legyen mondanom: hogy ha van nemzet, melyre sz. Ágostonnak ezen szavai illenek, úgy az legbizonyosabban csak is azon népfaj lehet, melynél nem ugyan kötözlábra vésve, de hogy soha el ne töröldjék, kinekkinék szívébe írva s így a vérrrel együtt reánk átörökitve van az ily értelmű párthus fő törvény: *ha hadaid szerencsések, hadd meg a legyőzött nemzetségnek szokásait, törvényeit; s a szövetség kötelékére, nem pedig a szolgaság igájára legyen gondod!* Gyönyörű és a húnmagyarok története által is oly annyira igazolt törvény ez, hogy midőn én mai publicistáinknak a kosmopolitismus

¹⁾ Comment. I. k. 102. l.

²⁾ Amit itt a párthusok neve alatt értett elődinknek a vallás körüli türelméről mondtunk, vedd azokat, ha úgy tetszik, azzal össze, amit kiváltképen tisztelt Paulerünk a törököknek, St. Croix pedig e szavaival: „semblables au torrent embrasé du métal, qui s'échappe de la fournaise“ az araboknak, a mahometismus melletti túlbuzgóságáról mondanak.

szükségéről szóló gyakor intéseiket olvasom, azokat értem ugyan és egy bizonyos pontig alá is írom; mindannyiszor azonban ellenállhatatlan ösztönt érzek magamban őket arra figyelmeztetni, hogy fajunknál a legnemesebb kosmopolitismus ugyan soha, de vendég népeinknél, ha az I. András alatt az egi egyházmegyében letelepedett lütichi frankokat kiveszszük ¹⁾, a hála legnagyobb részt hiányzott. Van azonban egy, amiben az egélyre nézve mind ezen különbségek mellett a perzsák és párthusok, még pedig, amint látszik, Sokrates egyik legjelesb tanítványának Xenophonnak tekintélyénél fogva megegyeztek. Xenophon, és vele együtt a perzsák Jupiteret és Vestát *πατριῶς*, azaz ősi, atyai, hazai, nemzeti isteneiknek mondják, amint azokat Curtiusnál (IV. 10.) Darius is a haza isteneinek (Deos patriae) mondja; így nevezték a párthus nemzeti név alatt értett szittya elődeink is egyetlen istenöket még akkor is, midőn a párthusokat felváltván a húnok neve tette a nemzeti gyűlnevet; de mióta ennek dicsősége reánk magyarokra maradt, mi ötet örök gondviselése iránti hálából a *Magyarok Istenének* nevezzük e mai napig. Többire a perzsa királyok, kiknek mágusaik voltak, Xenophonnál semminemű oly tárgyban, melyben saját érdekek forgott fen, sem mágusok, sem mások által nem jósoltattak magoknak, tartván attól, nehogy megcsalattassanak. Ki tehát, s mely fényes kül és bel, tudori címeikkel gazdag író lehetne az, ki elhitelné velünk, hogy a párthus név alatt ismeretes eldödeink királyai, kiknek mágusaik nem voltak, akár ezek, akár holmi tátosok által az elváló pillanatokban jósoltattok volna magoknak.

XLIV.

A *párthusok országgyűléseire* nézve világosan mondja Ammiánus Marcellinus (XXII. 6.), hogy a király és a párthus nép között ily értekezések gyakoriak voltak: „in qualibet

¹⁾ Lásd, ha úgy tetszik a Comment. II. k. 14. lapját; ahol e hálás gyarmatosok már I. András királyunk idejében magok közt azt végezték, hogy a férfiak mindnyájan megtanulják a magyar nyelvet, az asszonyok, minthogy foglalatosságok köre csak a ház volt, születési nyelvökön beszéljenek.

civili concertatione, quae assidue apud eos eveniunt.“ De ezt a Commentárookban s itt mondottak után gondolom nem kell bővebben vitatnom; van más, amit itt nem említenem nem lehet. Elsőben ugyan is az, hogy aki Strábó XI. k. 9. fejj. 3. §-ában e szavakat olvassa: „id unum dicamus Possidonio teste: duplex esse concilium Parthorum; unum cognatorum, alterum sapientum et magorum; Reges ex utroque eligi“, annak vissza kell emlékezni Strábónak egy sokkal előbbi helyére (XI. k. 1. f. 5, 6. §-), hol Possidonius hitelességét általában erősen megróvja. Keveset vagy semmit sem ad tehát St. Croix is Possidoniusra, midőn annak e bizonyítmányát ő is csak ilyformán idézi: „conjicit Possidonius“ stb. Strábónál tehát a „Possidonio teste“ szavak csak arra mennek ki, mintha mondaná: én már előre megmondtam, mily keveset adok Possidonius hitelére; itt annak saját szavait adom, de nem kezeskedem értök. Mi magyarok, kiknek első legbölcsebb királya a keresztyén papokra nézve is a legrégebb keresztyén királyok példája szerint rendezte monarchiáját, nem szorúlunk Possidonius e kétes helyére. Trogus Pompejus nem csak egyes mágusok rendéről, hanem egyes mágusokról sem tesz a párthusoknál említést, s ugyancsak azon előpéldány sem, melyből én (Comment. I. k. 74. l.) e szavakat így idéztem: „alterum sapientum et magorum“; sőt az sem, amelyből Jerney ugyane szavakat a maga Parthiai Kutatásaiban szintígy idézte. De a „senatus parthicus“ról Trogus igen is emlékszik (XLII. k. 4. f.), hol Justinus ellenében odafen tett jegyzetemnek mintegy igazolásául azt mondja: „Mithridates Rex Parthorum propter crudelitatem a senatu parthico regno pellitur.“ A második, amit e helyen, Commentárim I. k. 146. lapján idézett, Aristoteles és Tullius tanai folytában említenem kellett, hogy nemzetünk, sőt fajunk nádori gyűléseiben nem csak, de derék vagy országos gyűléseiben is *nem a szám, hanem az értelmesség* határozott. A magyar fajnak e kérdés körül századokon keresztül tanított józan politikai nézeteinek helyességét a legközelebbi múlt is dicsően igazolta; kell-e azt bővebben támogatnunk?

A nyelvészeti tudomány körében hálásan veszi az egész magyar haza azon tiszta nyereséget, mely az e téreni koszorús bajnokok tudós surlódásaiból háramlott édes anyai nyelvünkre. Én pedig, ki a párthusoknak azon korát, melyben valamint birodalmuk úgy nyelvök is szabadon virágzott, megkülönböztetem azoknak a perzsák által lett legyőzete, jelesül azon időszakról, melyben a Sassanidák a görögöt egészen kiküszöbölván, a perzsa nyelvet és szokásokat tolták minden alattvalóik nyakába — némely *ösrégi párthus szók* iránt itt előadott nézeteimet egész bizodalommal terjesztem a tudományos nyelvészeti ítélete alá. Tacitus a párthus városokat egyenesen „*parthicum*“ nevezettel különbözteti meg (VI. 41.) másoktól, melyek — mint tüzetesen mondja — „*graeca nomina usurpant*,” s amazok közt: *Halum*-ot (Halom?) említi határozottan. A párthus királyoknak az *Arszak*, *Arsaces* (*országos*) tiszti nevökön kívül volt külön saját nevök is, de amely nagy részt más a görögben, és más — hogy Tacitus szavát megtartsam — a *parthicumban*. Az utóbbi illetőleg a párthus királyoknak odafen a VIII. §. alatt érintett érdekes lajstromában oly gyakran látható *Bélus*, *Hormóz*, *Andován*, *Beri*, *Barchi* nevekről, és a már csak Tacitus által érintett, s szinte ismerősöknek látszó *Várdán*, *Abda*, *Sinak* s egyéb számos családnevekről mit tartunk? itéljék el philologjaink; mert a mi Dio Cassiusnak *Augurus Osrenus*-át illeti, kiről ez (XL. k.) azt írja: hogy „szemre Crassusnak leghívebb, és azért ennek legmeghittebb barátja s tanácsadója volt, valósággal pedig csupán a párthusok kezére dolgozott“, — légyen bár ezen előadásban, mint hiszem, nagyítás is — annyi magamtól is kitelik, hogy az *Augurus* névben az olvasás hibáját felismérvén, azt itt is, valamint Dio Cassius LXXVII. könyvében is, Tacitus XII. k. 2. fejezete szerint *Acbár*-ra igazítsam; mert az *Osrenek* („*Oraeus*oknak nevezi őket Plinius VI. k. 30. és 31. f.“) szinte Mezopotámiában, jelesül annak éjszaki szélén laktak. A népnek e nevezete a keresztyén számítás előtt 137 évvel kezdődik, *arab* fejedelmeiknek *Acbár* nevezetével együtt. Örömet emlékszünk rólok, úgymint a kiket a

történet, valamint Tacitus és Dio Cassiusnál, úgy Gibbonnál is, mint a párthusoknak szilárd, hű szomszédjait, barátjait tünteti fel ¹⁾. A magyar Firdúszinak *Káren*-jét, hírneves hősét már odafen a XXVI. §. alatt Tacitus mint párthus fővezért, és így a magunkét ismértette meg velünk. Tudta-e Acbar a parthicumot? ez a kérdés feleslegesnek látszhatik, de Plutarchus idejétől fogva alaptalannak nem. E jeles író szinte maga is megbájlolva beszéllé, mily gyöngyörűség volt akár csak hangját is hallani a szóló Kleopatrának, s hogy nyelve mint valami sok húrú zeneszer könnyeden peregve beszéle akármely nyelven, úgy hogy általában csak kevés idegen nemzetével szóla tolmács által, legtöbbjének pedig maga áda választ kinekkinek az ő nyelvén. Szépek ezek, de mi lehet a magyar olvasónak érdekesb, mint midőn a Plutarchus által előszámlált e szerencsésb nemzetek közt a hébereket, arabokat, syrokat, médok s ezekkel együtt hajdani eldődeit a párthusokat, olvassa? Nekem azonban nem tudnám megmondani ha Plutarchusnak egy másik bizonyítványa látszik-e kevésbbé érdekesnek, ahol Moneses előttünk már is ismeretes nevű nagy párthus úrnak egyik rokona egyenesen megvallja, hogy ő csak a parthicumot, azaz anyai és a syriai nyelvet tudja; mert így, midőn a parthicum nyelvet a régi nyelvek sorában az újabb grammatikusoknál hasztalan keresem, a párthusokat nem csak, hanem egy külső fejedelemszont is párthusúl beszéllni hallok. Van-e hát még más nyelv minden egyéb nyelvek teljes méltánylása mellett, kérdem, van-e még más nyelv, mely a *nemzeti nyelv* nevezetének dicsőségét jogosabban bírja, mint a mienk, mely a szerint hogy eleinte a párthus névben egyesült szittya eleinknek *nemzeti gyűlneve*, a párthus volt, őmaga is a párthusok nyelvének, későbbben pedig, midőn fajunk nemzeti nevének dicsőségére nézve a párthusokat a húnok, ezeket pedig a magyarok váltották fel, ez fokonként a húnok és magyarok nyelvének neveztetett, s így saját maga történetében foglalja fajunk nemzeti nevezete történetét is.

¹⁾ Vessd ő. ezekkel Brockhaus Conv. Lex. 10. kiadásában az Abgar és Edessa cikkeket.

XLVI.

Toldy, édes anyai nyelvünkről szólva, hazafiúi őszinteséggel oda nyilatkozik, hogy: „azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, jelentős múltat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy rég elsüllyedt míveltségi időszakot kell hogy tulajdonítsunk.“ Teljesen osztom irodalmunk ezen egyik legjelesebb bajnokának és történeészenek nézetét, és az általa mintegy ujjal mutatott dicső múltat, már az eddig mondottak után is, határozottan a párthusokba, és a húnmagyaroknak azokkal volt legszorosabb rokonsági összeköttetésébe helyezem.

XLVII.

Csak is ezen összeköttetés által ismérkedünk meg a *Dandár* és *Siráki* szittyá népekkel, és máig is fenálló számtalan helyneveink eredetével. A *Geli* és *Legi* szittyáknak Albánia szélén ép oly szoros szomszédságával, a milyenben Árpád idejétől fogva *Gelle* és *Légh* csallóközi derék helységek léteznek — Strábó lepett meg bennünket ¹⁾. Hát *Plinius*nak V. 23. említett *Homonna* városáról: „quorum intus oppidum Homona“; s a *Homonnai* nemzetségről: „ignorata est contermina illi gens Homonadum“ mit szóljak? minekutána *Comment. I. 238.* *Homonnai Drugeth Bálint* Naplójáról s az abban előforduló *ösrégi szolgám, főember szolgám* nevezetekről szóltam — mert *Karcháról* már *Jerney* szólott. Így vagyunk az ugyanott, ugyanakkor, a párthusok virágzása legragyogóbb korában már ismeretes „*nemet és ture*“ ázsiai apróbb népségek e nevezeteikkel is, melyeket nekem elég csak érintenem, másokra hagyva azt itélni meg, ha mi magyarok e nevezeteket nem úgy, mint én tartom, egyenesen párthus elődinktől örököltük-e, s mikor, s mikép lett az hogy a németeket már *Kézai weznemutjából* gyakorlatilag ismerjük s mindezeket, mind a törököket azután is, hogy amazoknak

¹⁾ Lásd mind a két ösrégi csallóközi helyekről a Csallóköz Történeti Vázlata 33, 34. ll. előadott igen jeles okiratot; a Géla, Gele és Galának is írt e helységről és terjedelmes vidékéről pedig *Comment. II. k.* függelékében a XLV—LI. sz. jelölt okmányokat.

deutsch v. *teutsch*, ezeknek *ozman* neveik világszerte elterjedtek, folyton folyva a már párthus elődink e nevezetével egyidős néven nevezzük. Én pedig reménylen, hogy Kézainknak a pusztá grammatikusok által kétségbe vett „*ispán*“ szavát is, mint parthicumot és húnmagyart fogom igazolni, de előbb a *megye*, s a nagy Kálmán király törvénykönyve 37. Fejezetében látható „*Mega*“ „*judices Megales*“ fogalmáról kell néme-lyeket előre bocsájtanom.

XLVIII.

A párthusok nagy országa (Plinius VI. 29.) 18 megyére és 3 nagy kerületre volt osztva, melyeknek főnökeit Augustus ancyrai monumentumában: „*Principes*“-ek és „*Reges*“-eknek nevezi. Ezt St. Croixtól tudjuk; Strábó pedig, ki nemzetségére nézve cappadóciai, anyjáról pedig, Moarphanesnek, — a colchisi szittyák országa egyik megye- (Sceptuchia) főnökének, úgymint anyai öregatyja fivérének — öcsce volt: ahol e rokonságáról, ott a *megye* eszméjének eredeti ázsiai első fogalmáról is szól; midőn (XI. k. 2. f. 18. §-ában) ezeket mondja: „*post ea tempora successerunt Reges, qui in provincias (id enim sunt Sceptuchiae) divisam ditionem tenuerunt; tandem Mithridates Eupator istis potitus est regionibus; ab eo subinde aliquis amicorum missus est praefectus et administrator provinciae, de quibus fuit etiam Moarphanes, matris meae patruus.*“ Ily megyékre volt osztva Arménia is, melyek Plinius szerint (VI. 10) mind annyi Strategiaknak, praefectúráknak neveztetek, mert Aegyptusnak hasonló értelmű nómusai e görög etymológiája szerint is ily osztályrészeket jelentenek. Világosak ezek; ó ne is nekünk magyaroknak, elleneinknek legyen az ősrégi államrendszerünk történetére nézve elmondva, mit Seneca egy helyt ír: „*Veniet tempus, quo posterī nostri tam aperta nos nescisse mirentur.*“

XLIX.

Szint ekkép megyékre osztva volt *Iberia*, melynek egy része már akkor *Hispaniának* is neveztetett. Strábó XI. k. 2.

f. 19. §-ának szavai ezek: nisi forte Iberos occiduis Iberibus, qui Hispani sunt, cognomines vocant.“ De hagyjuk ezeket, s a halhatatlan nevű Humboldt teljesen hasonló bizonyítása folytán bizvást hagyhatjuk is. Idézzük inkább már Kézainak, az itt fenforgott ősrégi kérdésekre nézve megbecsülhetetlen kalaúzúl szolgált dicső krónikásunknak szavait: „ex his etiam Hunnis plures fuerunt in exercitu capitanei constituti, qui Hunnorum lingua *Spani*“ — nem *Stani* — „vocabantur, ex quorum nominibus tota *Ispania* postmodum est vocata.“ Színaranyval van teli Kézainak ezen nyilván csak ismét Ázsiából hordott mosófövenye ¹⁾. A *Spán*, *Ispán* név nem csak nálunk magyaroknál divatozott mindenha; mert az Érdy-Codexben befoglalt, Sz. István királynak innepéről írt ősrégi értekezésnek szerzője is világosan „*hytlen Somogy hyspan*“ -nak nevezi Kupát; de virágzott az a húnoknál is; és ítélje meg a tudós világ: ha igaz, ha önmagammal, Commentárimmal s későbbi írataim és jegyzetimmal eléggé következetes vagyok-e? midőn előre bocsájtván még azt is, hogy Plinius VI. k. 29. fejjében, hol a párthusok megyéiről szól, azoknak földén határ gyanánt szolgáló ama hegyszorost, mely az egykori Persepolishoz, és a médusokhoz vezetett: „*Climax megale*“ -nak nevezi, — immár nem véleményemnek, hanem teljes meggyőződésemnek nyilvánítom: hogy a sem perzsának, sem görögnek, vagy macedóniainak tudtomra senki által nem követelt, hanem csak a *p* betűnek *t* betűvel lett felszerelése által „*megistán*“ -ra ferdített ősrégi, tősgyökeres párthus - magyar szó, édes anyanyelvünknek hajdani dicsősége fényébe visszaadva — „*Megye-ispánt*“, rövidítve „*Megyispánt*“ jelent.

L.

Szabad: mert Dio Cassius szerint soha szolgaságot nem ismert ²⁾; *nagy*: mert a maga korát a világtörténetben di-

¹⁾ Strábó az odafen idézett helyen: „ajunt apud hos etiam aurum deferri a torrentibus, idque barbaros excipere alveolis perforatis et velleribus lanosis.“ Így mossák mai napig is a Duna fővenyének aranyát a csallóközi aranyászok.

²⁾ Fajunk szabadsága s becsületének e magasztos bizonyosága nem csak Rómának korára terjed, hanem, mint ugyanezen nagy író

csön jellemezte nép az, melyről ezeket jegyezgettem. Úgy áll az itt a maga egyediségében, mint a szittyia eredetű népek sa-
 játóságos *szövetkezési eszméjének*, mondhatni: ösztönszerű örökös
rendszerének ugyanazon egy rokon szív és lélekkel nem any-
 nyira alkotott, mint egybeolvadt *első eredeti példánya!* Altáji
 nép volt, igen is, de nem a Steinthal által e nevezet alatt ösz-
 vecsoportosított sok más, nálánál későbbi, nagyobbbrészt
 jelentéktelen népekre illő jellegzés értelmében, úgy mint a-
 melyet a történet színpadán így egyesülve lett első megjelené-
 sétől fogva a classicus írók „natione non ratione”: születése,
 nem eszére nézve neveztek barbárnak; Plinius pedig egye-
 nesen oly népnek ismer, melynek észlelése (observatio) fel-
 ért a korabeli legmíveltebb népek esze élével. Igaza van
 Pliniusnak. Ő csak azt ismétli, mit már Strábótól tudunk.
 Ezekről és Trogus Pompejustól pedig ma már, St. Croixval
 együtt, azt is tudjuk, hogy a párthusoknak első Arsakjok
 volt az első s legbölcsebb törvényhozójok is, és hogy az ő
 idejében alkotott törvényeket az Arsacidák egész korszaka
 oly hív szilárdsággal tisztelte, mint azután az Árpádokkal
 egyidős őseink tisztelték azon törvényeket, melyeket első
 szent királyunk önmaga arany szavai szerint nem mint első
 alkotott, hanem mint már rég előtte alkotottakat saját maga
 s nemzetének imént érintett józan bölcs észlelete szerint ido-
 mított. — A párthus gyünev alatt értett szittyia nép altáji nép
 volt igen is, de amely az áriai Rómának majdnem öt szá-
 zadon keresztül — egyik is, másik is virágzó korában lévén
 — akképen tartott ellensúlyt, hogy vitézsége, kormányböl-
 csesége, önzetlensége s vallási türelmének magasztalásában
 a világtörténetekkel foglalkozott egykorú legnevezetesebb
 áriai írók egymással vetekedtek. E kiváló erényeiket nem az
 én elfogultságom nevezi e szavakkal; magoknak az imént

---

már odafen a 7. szakaszban érintette, *Diodorus Siculus* Historiai Biblio-
 thekájának Ázsiáról írt II. könyve szerint, jelesül az Astibares mé-
 dus király idején túl terjedt, ki alatt a médusok egy részről, más
 részről pedig a párthusok és Sácák közt ezeknek előbbi birtoka iránt
 vérengző háború volt, s azzal végződött, hogy mind a két nép meg-
 tartja előbbi birtokát, s örökös barátja s frigyese marad a médu-
 soknak.

érintett nagy írók és épen oly nagy államférfiaknak szavai ezek, elannyira hogy ma már az Akadémia ítélje meg, ha az ősrégi ékíratok és nyelvemlékekből-e, avagy Trogus Pompejusnak azon summás kifejezéséből háramlik-e szerény fajunkra nagyobb fény, ahol Dáriusnak a párthusok földén, de övéi által lett elfogatásáról szólván, egész lelkesedéssel mondja: „Credo ita Diis immortalibus iudicantibus, ut in terra eorum, qui successuri imperio erant, persicum regnum finiretur“? Livius maga is, midőn így szól: Repertos ex graecis, qui Parthorum contra nomen romanum gloriae faverent“, nem a párthus név dicsőségét veszi kétségbe, hanem azt veszi zokon, hogy szerinte ugyancsak görög, de mint mi a mondotakból látjuk, nevezetes latin írók is vannak, kik a római név dicsőségének a párthusokét eleibe teszik. Ezen áriai írótól messze elütöttek, kivált legújabb német utódaik, kiknél ma már szinte szerves tudományosságnak tartatik, jelesül a párthusokról nem is emlékezni ¹⁾; a hűnnyelvények hajdani társas életéről, és főképen a fajunkkal együtt született azon becsületézésről, mely ennek minden nevezetein, a szittyán úgy, mint a párthuson, a hűnon úgy, mint a magyaron, a régi és hozzánk aránylag közelebb fekvő időknek különbsége nélkül, egyenlőn és oly fényesen átragyog — lehető legkevesebb ismerettel bírni; azokról pedig, kik nemzeti irodalmunk e terén feltűntek: egy Otrókocsi, egy Cornides, és másokról úgy szólni, mintha ők, ha ezeknek korában élnek vala, rajtok mesze kitettek volna! Szabad légyen erről kétel-

¹⁾ Béla király halhatatlan jegyzőjénél és Kézainknál egészen másképp áll a dolog. Az első úgy látszik készakarva hagyta ki a hűnnyelvényeket. Az ok elég közel fekszik; mert az ő idejében oly népek is bitorolták a hűnnyelvényt, kik hűnnyelvény ősainknak nem csak nem rokon, baráti, desőt irigyei voltak. Kézai e részből tágabb keblű volt, de sem ez, sem amaz a világért sem említette volna a párthus nevet, úgy mint amelyet az időközbeli szokás kizárólag csak a törvény s törvényes rend dűlői jelentésére foglalt el; s ha mit látok, innét következett az is, hogy, habár mindketten, s jelesül Kézai, a nyilvánosságos régi párthus szokásokról s ezeknek a hűnnyelvények közti szakadatlan divatjáról írnak is, az előtők ominosus *Parthus* név helyett, a *Scythák* általános nevezetét használják, mely mind a párthusok, mind a hűnnyelvények s ezeknek rokonikhoz a székelyek, jász és kúnokhoz illik ugyan, de a történetírást nehezíti.

kednünk! Lássák ők, mit tartanak jelen mesterkéletlen jegyzetim nemzeti érdekéről is; mert hazafitársaimról, kik Etelben és Árpádban, és a húnmagyar valódi országos ész, értelem és bölcseségnek ama két szemében: I. István ¹⁾ és Kálmán ²⁾ királyainkban, fajunk eredeti szellemének: az ön-

¹⁾ Istvánt, az első magyar királyt, Hartwiknál mint a keresztyén tökéletességnek példáját szentnek, mindnyájan pedig, kik annak állambölcsességét e jámbor életíró utasítása után, annak törvényei s fiához szóló Intéseiből s ezeknek tiszta forrásaiból tanulmányozzuk, ötet egyszersmind a *legnagyobb*, *legbölesebb*, tegyük hozzá, a *legszelesb legmélyebb tanultságú királynak*, a törvények *általuttetése legdicsebb mesterének* egy *Magyarország alkotására született ritka magas észnek* látjuk. Ő kétség kívül ismerte a magyar állodalmi vérszerződést, s úgy tisztelte, mint senki más nem jobban; mert ő tudta leghitelesebben, hogy ennek pontjai a párthus név alatt értett húnmagyar eldődeink alaptörvényének mindannyi cikkei, melyekhez az Attila fiai alatt romlásnak indult nemzet hosszas viszontagságai által okúlva visszatért. Sem ő, sem népének java, melyről már Strábó megírta, hogy a kormányféle dolgokban ügyes tapintattal bír, semmit nem kívánt inkább, mint hogy az, ami még az ősi állam kiegészítésére hátra volna, nem idegen, hanem a nemzetnek ősi szokásai szerint szerkesztessék. Mi lett az egymással találkozott köz óhajtsanak eredménye? mi más, mint hogy amely állam s kormányrendszer abban az időben, midőn szittyia eleink nemzeti nevezetének dicsőségét párthus rokonink neve hordozta, Euphrates és Tigris vize mellett századokon át divatozott, ugyanaz már első királyunk alatt a négy folyó és három bére honában új életre támasztva virágzásnak indult. Hogy e nagy király Aristotelest ismerte is, követte is, azt már a Commentárokban s e jegyzetekben is odafen említettük; dehát még kit más? és pedig éppen a *vallásos* Sokrates és Plátó korából? Xenophon is, és az első magyar király is a királyokhoz leginkább illő erényekről: az imáról, ennek szolgálóiról, ezeknek megkülönböztetéséről, a vélok való társalgás hasznosságáról, a türelem, a józanság, az adakozás és más ilyekről írnak. Aki e munkákat egybe veti, az, ha én nem mondom is, önkényt látja, hogy a magyar első nagy királynak e tárgyról szóló könyve Xenophon Cyrusának majd csaknem szakasztott mása.

²⁾ Nagyok, de mint már odafen érintettem, egytől egyig ugyanazok voltak a párthus, húnmagyar néven egymást felváltva nevezett királyoknak jóvedelmei. Arányos viszonyban álltak ezek azon ismét mindnyájoknál egyenlő felséges feladattal, melynél fogva ezen országos urak a nemzeti lét, önállás, függetlenség, hatalom s dicsőségnek legfőbb őrei voltak, s itt is ott is ernyedetlenül ügyeltek arra, hogy

zetlen vitészség és embertárs-szeretetének leghívebb öreit, valódi nemtőit tisztelik — erősen hiszem, vélem együtt elfogják ismérni, hogy a mely szellem általában a párthusokat, épen az lelkesítette tagadhatatlan utódaikat, a húnmagyarokat is; többet mondok: hogy csak is e szellem tartotta fen annyi századok viszontagságain keresztül fajunknak általunk képviselt törzsét, és annak főbb vonalaiban híven megőrzött államszerkezetét! Ha valamely más nemzetnek, úgy a miénknek történetében bizonyosan megvan a következetesség, kivált ha a jövő nemzedék azt nem elfogulva, nem az írók kedvenc irányai szerint választott nézponctokból magyarázva, hanem szellemi egységében felfogva, az ahhoz egyedül illő magasabb szempontból tekinteni, tisztelve tovább fejleszteni fogja.

LI.

Ha valamely más nemzetnek történetében, a miénkben bizonyosan megvan az időknek ily hosszú során folyton folyó és semmi mesterséges árkokra nem szoruló következetesség. A párthusok Arsakjaik, Arsaceseiknek, mind jogaik, mind jövedelmeik, mind felséges tekintélyökre nézve teljes hasonmásaik a mi természetes országos uraink, és ha nekem e rég elfeledett szólásmódunkat felélesztem szabad, előtünk járóink. A párthusoknál szintúgy mint a húnmagyaroknál; a király és a nemzet közt létezett nagyúr Bíró, fajunk több mint két ezred évi nemzedékeinek szakadatlan tiszteletét, szeretetét, egyik legfőbb vágyát, egész ragaszkodását, a néppel együtt osztott jobb és bal sors által, ezen első államtisztekhez mintegy természetesen tapadva úgy bírta, mint

a rendes hadi erő és harcoló népség mindenkor készen álljon. E viszonyt kívánta az első nagy király első törvénykönyvének (Endlicher-nél) 7. cikke által örökíteni. Midőn tehát Kálmán ezt az alig megújított, már is megrongált ősrégi államrendszert erős kézzel fentartotta, akkor közvetlenül ugyan Istvánt, de ezzel együtt az egykor a párthus név alatt értett elődinknek törvényei lelkét követte, melyekből ő különösen, a királyi hírnököknek adandó lovokról hozott törvénye eszméjét is vette, vagy, ami nekem valószínűbbnek látszik, a már első magyar királyunk alatt divatozott szokást a szükséghez alkalmazva írott törvényt is megerősítette.

ezt a minapában egyik elfelejthetetlen nádorunknak a halhatatlan Hédervári Lőrincnek fényes példájában kimutattuk ¹⁾. S ez az, amit itten, hogy magam magamat újra ne ismétellem, azon barátim kedvéért említek, kik „a törvényhozás és az erkölcsöknek kölcsönös hatására nézve a keleti népeknél“ mind e koráig leginkább csak Ampère, az általam is tisztelt Ampère, nyájás ajakitól függtek. Ezek meg fogják nekem engedni, hogy az általok kitüntetett keleti népek közé a párthusok nevében egyesült szittyia elődeinket is számítom; azon rokon hazafi társaim pedig, kik különböző nevezetök mellett ma a magyar gyűnév dicső fogalmában úgy értetnek, mint mindnyájunknak elődei a vendég gyarmatokkal együtt, a párthus és hún, világszerte híres nevezetek alatt értettek, azt gondolom szívesen is fogják tőlem hallani, hogy a korona tagjainak nevezete s e nevezethez kötött magyar birtok-képesség, mint ezt már az iskola irányában máskor kimutattuk ²⁾, csak Károly Róbert királyunktól vette kezdetét; a nem privilegiált személyes nemes nép-osztályainknak tehát a birtok képességétől lett elzárását a historiai igazság elferdítésének vétke nélkül nem szabad az Árpádokra, azokra az Árpádokra róni, kik, hogy a párthus húnmagyar elődekkel s önmagokkal szorososan következetesek legyenek, ámbár a sz. korona iránti tisztelet már az ő korokban is jól előre haladt, mindemellett, az ennél is régiebb e szólásmódot: „a királyra szálljon“ írott törvényeinkben „koronára szálljon“ felcseréltetni nem engedték ³⁾. Az Árpádokat őseink hajdani párthus elődeik nyomán nem csak országos uraiknak, hanem egy másik legfőbb tisztök s küldetésök nevéen, mint csakimént mondtuk, egyszersmind előttök járóiknak neveztek, s így

¹⁾ Csallóköz Történeti Vázlata 104–114. l.

²⁾ Lásd, ha úgy tetszik, a B. P. Szemle XVI. és XVII. füzete 315–317. l.

³⁾ Ezek után gondolom könnyebben értjük sz. László királynak legendájában (Magyar szentek Legendái, kiadta Toldy, 50–60. l.) e szavakat: „Hallván mind egész országbeli szegény, boldog, nemes nemtelen az nagy kegyes keresztyén jámbor Géyza királynak esetét, kelének fel egyetembe és menének László — elejbe és mind kegyes kéressel, mind szükséges kényszerítéssel választák előttök járóvá és királylyá.“

különböztették őket meg a perzsa királyoktól is, kik a néptől egészen elszigetelték magokat. — Mi pedig történetünknek Árpádkori népies szakát többi közt az által különböztetjük meg legvilágosabban, hogy ezeknek elhúnyta után Károly Róbert megváltoztatván a régiebb egyszerű címeket is, a maga felségét, mint már másutt érintettük, egészen a perzsa királyok szokása szerint a néptől elszigetelte. Barátim! ős-régi alkotmányunk első boltozati sokkal szélesbek voltak; a későbbi műveltség keskenyebbre vette azokat; legkeskenyebbre pedig a Jagellóknak már a renaissance-szal találkozó kora: ennek dacára-e, vagy csak azért hogy a XIX. századbeli magyar nemzedék törvényei az ő szűkkeblűségével összevetve, annál nagyobb fényben tűnjenek fel a jelen és jövő hálás ivadék előtt?!

LII.

Ennyit én e szervetlen, és ha úgy tetszik e sok idézések miatt tarka, de Commentárim I. k. 51. lapján bévallott elvemhez hív jegyzeteimben a párthus és húnmagyar szittyákról általában; de amelyekből legközelebbi őseinkről, a magyarokról, azonfelül amit már másutt kimutattunk, hogy a keresztyén tannak általok lett elfogadása egy oly király s apostolnak vezénylete alatt, ki mértékletességének s törvényhozói bölcsességének örök emlékeül, a *magyar keresztyén eskünek* világszerte híres mintáját alkotta, semmi tetemesb nehézséggel nem járt, ma már az is teljesen világos mind azok előtt, kik az itt mondottakat habár csak sz. Istvánnak a fiához szóló Intései, és II. András arany bullájával gondosan egybevetik, hogy az ő alkotmányok s államrendszerök a maga lényegében a párthus név alatt értett húnmagyar eldődjeink alkotmánya s államrendszerének tovább-folytatása, s így, ha szabad ide tennem, azon lángeszű irónak, ki a X. században már eléggé ismert Ungariusokat széltében párthusoknak nevezi, nem csak költői ihletése, de teljes historiai igazsága is van.

LIII.

A párthusok nem ugyan egy csatában, mint hajdan Dáriusnak töménytelen hada Arbelánál, de a harmadikában, minekutána királyuk elesett, Artaxerxes által legyőzettek; amint az időnek összevetéséből kitetszik, majdnem épen akkor, midőn Dio Cassius fen idézett bizonyágtételeit a párthusok haderejéről, legyőzhetetlenségéről saját tapasztalatai után leírá. Látunk mi a hűnmagyarok történetében több ily gyászeseteket; de amelyeknek fő oka — valljuk meg egész őszinteséggel — a mi fajunknál leginkább az egyenetlenség és visszavonás volt. Nem csak igazán, de bölcsen is mondja tehát St. Croix: „Sic post quadringentos sex et septuaginta, ex quo ceperat, annos eversum est Parthorum imperium, quod Romanorum potentiae tam diu restiterat; suisque potius dissidiis, quam continuis bellis debilitatum fuit.“ Értsük őt jól: szerinte ezek is — „megfogyva bár, de törve nem.“ Így írt ő a párthusok birodalma végéről, talán ismét épen akkorban, midőn én (Comment. I. k. 89. l.) e szavakat írtam: „Sed res hunnicas ab obitu Attilae discordia filiorum perdidit; quae itidem non Hunnorum tantum exitus hujus, sed commune omnium generis nostri malorum caput fuit.“ Oh! ez a párthusok, a hűnök és részben a magyarok saját történetének *legdrágább*, és a jelen időkben — *gróf Mikó Imrével*, az erdélyi Muzeum halhatatlan alkotójával ¹⁾, és a jövő nemzedéknél is méltán főtisztelendő *Danielik Jánossal*, a Sz. István társulat lelkes vezetőjével s a „Történet szelleme“ szellemdús írójával ²⁾, úgy a prot. feleink részére hozott magyar törvények szellemét oly jelesen fejtegette *Ballagi Móric* tanárral ³⁾ mondom — *legszükségesebb* tanulmánya, melyet azok emlegetnek leggyakrabban, kik e nemzetet legerősebben szeretik!

¹⁾ Lásd e nagy tudomány- és államférfiúnak a *Budapesti Szemle* XXVI. és követk. füzeteiben közölt Irányeszméit.

²⁾ Lásd ennek azon levelét, melyet a Pesti Naplónak f. év sept. 1. megjelent számában b. Kemény Zsigmondhoz intézett.

³⁾ L. nyilatkozatát a f. é. sept. 7. megjelent Pesti Naplóban.

